

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра теорії та історії держави і права

ЗАХАРЧУК Тетяна Зіновіївна

**Право на життя : теоретико-правові аспекти / Right to Life: Theoretical
and legal aspects**

Спеціальність 081 – Право

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»

Студентка групи ПРМ–22
Т.З. Захарчук

(підпис)

Науковий керівник
к.ю.н., доцент Т.О. Подковенко

(підпис)

Дипломну роботу допущено
до захисту
« ____ » _____ 2018 р.

Зав. кафедри теорії та історії
держави і права
доц. Кравчук М.В. _____
(підпис)

Тернопіль – 2018

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 111 сторінок, перелік використаних джерел із 109 найменувань.

Метою магістерської роботи є дослідження є комплексне вивчення теоретичних і практичних аспектів реалізації та захисту права на життя в сфері як міждержавних, так і внутрішньодержавних відносин.

Об'єктом даного дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією і захистом права на життя відповідно до міжнародних і внутрішньодержавних правових норм.

Предметом дослідження є міжнародно-правові та національно-правові норми, а також принципи, думки дослідників і судова практика, що стосуються питання виникнення, розвитку права на життя, а також окремі проблемні питання його реалізації та захисту.

Одержані висновки та їх новизна: полягають у можливості використання одержаних результатів дослідження для подальшого вдосконалення практики у сфері реалізації права людини на життя, що можуть бути використані як у діяльності міжнародних організацій, так і в роботі державних органів, а також при застосуванні національного законодавства України; в подальших загальнотеоретичних дослідженнях.

Ключові слова: права людини, право на життя, штучне переривання вагітності (аборт), евтаназія.

RESUME

Thesis contains 111 pages, list of sources with 109 titles.

The aim of the thesis is a study is a comprehensive study of the theoretical and practical aspects of the implementation and protection of the right to life in the field of both interstate and in-state relations.

Object of this research public relations that arise in connection with the realization and protection of the right to life in accordance with international and domestic legal norms.

The subject of research is international legal and national legal norms, as well as the principles, opinions of researchers and jurisprudence concerning the emergence, development of the right to life, as well as certain issues of its implementation and protection.

The resulting conclusions and novelty: it is possible to use the obtained results of research to further improve the practice in the realization of human rights to life that can be used both in the activities of international organizations and in the work of state bodies, as well as in the application of national legislation of Ukraine; in further general theoretical studies.

Key words: human rights, right to life, abortion, euthanasia.

АНОТАЦІЯ

Захарчук Т. З. Право на життя: теоретико-правові аспекти. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр” за спеціальністю 8.03040101 – Правознавство – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

У магістерській роботі розглянуто та проаналізовано зміст права людини на життя, його правова природа, зміст, практика застосування, тлумачення й захист з боку міжнародних органів із захисту прав людини. Досліджено історію походження права людини на життя й етапи його становлення. З’ясовано юридичну природу цього права та проаналізовано перші правові документи, в яких його було закріплено. Досліджено окремі проблемні питання, пов’язані з правом на життя, зокрема штучне переривання вагітності (аборт), евтаназія.

ANNOTATION

Gural T. Z. The right to life: theoretical and legal aspects. – It is manuscript.

Research on education and qualification of “Master” in the field 8.03040101 – Jurisprudence – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2018.

In the research paper reviewed and analyzed is devoted to the complex research of the essence of human right to life, its legal nature and meaning, practice of application, interpretation and defence by international bodies for human rights protection. The origin of human right to life and the stages of its formation have been studied. The legal nature of this right has been clarified, and the first legal instruments it was set forth in have been studied. The separate problem questions related to the right to life are explored: abortion and euthanasia.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВО НА ЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ ПРИРОДНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ	
1.1. Юридична природа права на життя та його зміст.....	9
1.2. Місце права на життя в системі конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні.....	23
1.3. Міжнародно-правові стандарти права на життя.....	34
Висновки до розділу 1.....	47
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ	
2.1. Правові гарантії та механізми захисту права на життя.....	49
2.2. Правове регулювання виникнення права на життя та проблема абортів.....	59
2.3. Співвідношення права на евтаназію і права на життя.....	70
Висновки до розділу 2.....	79
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 2 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І ОСНОВНИХ СВОБОД.....	82
Висновки до розділу 3.....	93
ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	101

ВСТУП

Актуальність дослідження. У зв'язку із сучасними, надзвичайно складними, глобалізаційними процесами та значними перетвореннями у світі все більш ваговою постає потреба в ефективному захисті прав та свобод кожної особистості. Процес загального визнання прав людини ще й досі є незавершеним, адже й надалі існують держави, в яких права людини мають лише декларативний характер, а процес їх реалізації та захисту супроводжується серйозними утисками та порушеннями. У таких державах громадяни не можуть почуватися захищеними від посягань на своє життя та життя своїх близьких.

Права людини є загальнокультурним надбанням, тією цінністю, яка належить кожному і є основоположним елементом нормального існування та розвитку особистості. Особлива важливість права людини на життя досить очевидна навіть без звернення до джерел права. Як справедливо зазначає М.Матузов, «право на життя – перше фундаментальне природне право людини, без якого всі інші права втрачають сенс» [55, с. 198]. Погоджується з ним С.Черниченко, який стверджує, що «без забезпечення права на життя стає безглуздою постановка питання про дотримання інших прав і свобод» [56, с. 306]. Рівень захисту прав і свобод людини є найважливішим показником стану і рівня розвитку громадянського суспільства і держави. Практика функціонування інституту захисту прав людини, формування дієвого механізму забезпечення і захисту прав і свобод людини і громадянина залишається найбільш актуальною проблемою юридичної науки і практики.

Слід зазначити, що в системі прав людини право на життя займає основоположне місце, адже без його забезпечення і реалізації здійснення усіх інших прав людини стає неможливим. Впродовж розвитку людства право на життя набувало все нового змісту. Сьогодні право на життя – це не тільки захист від посягань на саме життя та від завдання тілесних ушкоджень, катувань, але й забезпечення достатнім рівнем проживання, для того, щоб людина могла задовольняти свої потреби першої необхідності. Право на життя має гарантувати

й гідне людське існування, що включає в себе і певний рівень соціального забезпечення, й гідне ставлення до людини (свобода від національних, релігійних та інших утисків, повага до честі та гідності тощо). Таким чином, право на життя розглядається в комплексі із соціально-економічними і колективними правами.

Актуальність теми обумовлюється підвищенням ролі відповідальності держави, яка відповідно до Конституції України несе безпосередню відповідальність за визнання, дотримання і захист права на життя, як і інших конституційних прав. Разом з тим, очевидно, що право на життя, його забезпечення і захист, не стали поки пріоритетним напрямком діяльності держави. Катастрофічне загострення демографічної ситуації в Україні, обумовлене щорічним зниженням населення України, свідчить про те, що юридичні гарантії права на життя, його захищеність багато в чому носять декларативний характер.

Право на життя отримало закріплення в безлічі нормативно-правових актів, що не тільки регулюють надання коштів і умов, покликаних забезпечити безпосередньо захист людського життя, а й гарантують медичну допомогу, сприятливе навколишнє середовище, заборона тортур, насильства, жорстокого поводження.

Однак декларування права на життя не означає його ефективного захисту. Необхідно визнати, що сьогодні наша держава в рамках економічної і політичної модернізації не настільки повно і системно приділяє увагу виконання свого головного конституційного обов'язку – забезпеченню та захисту права на життя. Більш того, у сучасному світі з величезною кількістю природних, техногенних і гуманітарних загроз право на життя, як ніколи раніше, потребує забезпечення і захисту.

Об'єктом дослідження даної роботи є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією і захистом права на життя відповідно до міжнародних і внутрішньодержавних правових норм.

Предметом дослідження є міжнародно-правові та національно-правові норми, а також принципи, думки дослідників і судова практика, що стосуються

питання виникнення, розвитку права на життя, а також окремі проблемні питання його реалізації та захисту.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є комплексне вивчення теоретичних і практичних аспектів реалізації та захисту права на життя в сфері як міждержавних, так і внутрішньодержавних відносин.

Для досягнення цієї мети були поставлені наступні завдання:

- ✓ Дослідження сутності права людини на життя та виявлення його суттєвих ознак.
- ✓ Формування та виявлення теоретичних основ реалізації та захисту права на життя.
- ✓ Виявлення місця права на життя в сучасній системі інших фундаментальних прав і свобод.
- ✓ Розкриття ознак, змісту й меж захисту права на життя у сучасному міжнародному праві.
- ✓ Аналіз законодавства України щодо захисту права людини на життя на предмет його відповідності міжнародно-правовим стандартам.
- ✓ Аналіз теоретичних і практичних проблем, що виникають в ході реалізації права на життя і захисту даного права Європейським Судом з прав людини.

Методологія дослідження. При дослідженні питань реалізації і захисту права на життя був застосований ряд наукових методів, що дозволяє найбільш повно розглянути найцікавіші і найважливіші аспекти даного права. Так, порівняльно-історичний метод дозволив виявити загальносвітові тенденції еволюції уявлень про право на життя і характерні риси захисту даного права в минулому. Використання порівняльно-правового методу дозволило визначити сучасні тенденції в розвитку даного права, а також загальне ставлення окремих держав до певних аспектів його розвитку. Цей же метод був застосований для зіставлення міжнародно-правових положень щодо права на життя із національним законодавством. В рамках даного дослідження були також використані основні методи пізнання, розроблені юридичною та філософською науками: діалектичні (аналізу, синтезу, дедукції, індукції, а також аналогії), а також спеціальні методи

суспільно-гуманітарних наук (формально-юридичний, соціологічний, статистичний та інші).

Джерельна база дослідження. Безсумнівно, що право на життя є досить важливим для того, щоб привернути увагу вчених. В історичному аспекті можна відзначити таких дослідників окремих питань реалізації і захисту права на життя, як Арістотель, Ф. Аквінський, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Локк та інших філософів та правознавців. Різні сторони зазначеної проблеми розглядаються в контексті міжнародного захисту прав людини, а також прав жінки і прав дитини, досліджуються філософські теорії виникнення права на життя, можливості його обмеження. Окремі дослідження присвячені економічним, медичним, релігійним, культурним аспектам цієї багатогранної проблеми.

Однак лише ХХ століття та активні зміни у суспільному житті зумовили особливий інтерес до даного права та проблемних аспектів його реалізації. Необхідно відзначити таких дослідників права на життя, як Г. Анікіна, К.Басовська, М. Вітрук, М.Гора, А. Зайцева, В.Кожан, Л. Красавчикова, Я.Кузьменко, Л.Курило, О.Мірошниченко, М.Мікуліна, Р. Мюллерсон, Т. Павленко, П.Рабінович, Є.Резнік, О.Рогова, Г.Романовський, З.Ромовська, О.Селіхова, А. Соловійов, Р.Стефанчук, С.Цебенко та інші. Сучасні науковці піднімають у своїх публікаціях такі проблемні аспекти права на життя як смертна кара, питання евтаназії, штучного переривання вагітності, міжнародно-правового захисту права на життя. Такий підхід є яскравим підтвердженням того наскільки право на життя є комплексним і визначає цілісність усієї системи прав і свобод людини у сучасному світі.

Нормативно-правову базу дослідження становлять міжнародні акти універсального і регіонального характеру, такі, як Загальна декларація прав людини 1948 року, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, постанови і рішення Європейського Суду з прав людини, а також положення національного законодавства з питань реалізації і захисту права на життя.

Наукова новизна дослідження полягає у виробленні наукової концепції розуміння, виявлення та обґрунтування найважливіших елементів права на життя як фундаментального права людини:

– представлено формулювання визначення права на життя як абсолютного, невід’ємного і невідчужуваного природного права, що безумовно належить людині від народження, яке реалізується нею безпосередньо і задовольняє одну з найвищих соціальних цінностей, що виходять з природи людини, а також сформувалися у процесі соціального розвитку;

– визначено, що право людини на життя є складне право, найважливішими елементами якого є право на фізичне існування (особиста недоторканність і охорона здоров’я людини); право на індивідуальність і ідентичність особистості (національно-культурну, світоглядну, релігійну, статеву);

– доведено, що право на життя – це основне право, яке, однак, не зможе проявлятися у всій його повноті самостійно, поза системою інших прав і свобод людини і громадянина, які є гарантією його реалізації;

– відзначається особливий характер реалізації права на життя, який знаходить своє вираження не через конкретні правовідносини, а через загальні правовідносини з державою та іншими суб’єктами, право на життя забезпечує саме фізичне існування людини як біологічної істоти, частини суспільства і суб’єкта правових відносин;

– обґрунтовано положення про вищу цінність людини, що, обумовлює необхідність посилення юридичних гарантій забезпечення права на життя в Україні, більш конкретних форм реалізації конституційного обов’язку держави щодо запобігання тим обставинам, що тягнуть за собою порушення цього права, а також визначення механізмів його захисту;

– зроблено висновок, що штучне переривання вагітності не є порушенням права на життя, якщо за момент виникнення даного права вважати момент народження, а не момент зачаття (як, наприклад, за законодавством США, Німеччини), в той же час на сьогодні значно актуалізується питання щодо визнання даного права з моменту зачаття (за людським ембріоном);

– проаналізовано проблему застосування еутаназії і зроблено висновок, що ніхто не має права втручатися в природний процес реалізації права на життя (крім як для поліпшення його характеристик). Тому еутаназія є порушенням права на життя і не є правовою підставою його позбавлення;

– поглиблено розуміння сутності юридичних гарантій права на життя на основі аналізу українського законодавства і практики правового регулювання реалізації права на життя та зроблено висновок про те, що у законодавстві України закріплені практично всі основоположні гарантії права на життя, однак проблема ефективного забезпечення повноцінної реалізації права на життя полягає у неналежному забезпеченні правових умов ефективного здійснення цих гарантій на практиці;

– розкрито вплив міжнародно-правових стандартів на забезпечення права на життя і обґрунтовано необхідність приведення у відповідність з ними національного законодавства, а також посилення контролю за виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що положення і висновки, сформульовані у дослідженні, можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні курсів з теорії держави і права, конституційного права у вищих навчальних закладах, а також при читанні спеціальних курсів з даної проблематики. Основні положення та висновки можуть бути використані для подальших досліджень проблеми права на життя у системі прав і свобод людини і громадянина.

Апробація результатів магістерської роботи. Положення магістерської роботи доповідалися на наукових конференціях: 3-4 квітня 2017р. – «Правова система України в умовах європейської інтеграції : погляд студентської молоді» (м.Тернопіль; тези опубліковані); **4 жовтня 2017 р.** «Новації та виклики юридичної освіти» (м.Тернопіль; тези опубліковані).**Структура магістерської роботи.** Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг роботи складає 111 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПРАВО НА ЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ ПРИРОДНО ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

1.1. Юридична природа права на життя та його зміст

Права людини є тим надбанням людської цивілізації, що має загальноісторичний та загальнокультурний характер, і на сьогодні є тією особливою цінністю, яка належить усій міжнародній спільноті в цілому та кожній людині, яка живе на цій планеті. Проте динамічні перетворення та активні зміни, що відбуваються у сучасному світі, одночасно зумовлюють потребу в ефективному захисті прав і свобод особистості. Процес загального визнання і захисту прав людини ще не завершено. Тому юридична наука повинна бути готовою застосувати ціннісний погляд на життя, як на найвище благо та здійснювати у цьому напрямку ефективний вплив на юридичну практику. Право будучи невід'ємною частиною процесів, що відбуваються у суспільстві, охоплює, а також впливає на різноманітні цілі, інтереси та вчинки людей. У сучасному демократичному суспільстві права людини мають першочергове значення. Права людини трактуються як визнані та охоронювані суспільством, державою рівні можливості індивідів та їх об'єднань задовольняти свої природні та соціальні потреби. Сучасні конституції гарантують суб'єктивні права людини, а держава зобов'язується забезпечити гідний, вільний і справедливий розвиток особистості у суспільстві. Гарантії прав людини забезпечуються шляхом реалізації державою своїх владних повноважень щодо відновлення порушеного права. Відновлюючи порушене право, держава, є гарантом прав людини. Розробка проблем правового регулювання основних, фундаментальних особистих немайнових прав взагалі, в тому числі права на життя, важлива для юриспруденції в цілому і для розвитку ряду фундаментальних положень теорії держави і права зокрема.

Проблема правового статусу людини і громадянина в останній час набуває все більшої актуальності у сучасній Україні, про що свідчить велика кількість проведених наукових досліджень у цій галузі. Підвищений інтерес до зазначеної проблеми пояснюється тим, що Україна, будучи країною пострадянського

простору, переживає у даний час період переоцінки соціальних цінностей і суспільних пріоритетів. На перший план виходить людина, її права і духовні блага. Так, відповідно до положень ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [12]. Разом з тим, держава повинна не тільки наповнити цю першість реальним правовим змістом, а й забезпечити ефективний правовий захист, що відповідало б сучасним європейським стандартам у галузі прав людини.

Україна, слідуючи курсам реформ, сприйняла основні вимоги, принципи, стандарти світової спільноти в гуманітарній сфері, взяла на себе певні зобов'язання щодо дотримання прав людини, погодилася з тим, що ці права є природними і невідчужуваними, даними людині від природи, обов'язковими для усіх і перш за все для самої влади, покликаної гарантувати їх безперешкодне здійснення.

Право на життя утворює першооснову інших прав і свобод людини та об'єднує навколо себе всі інші права. За твердженням К.Басовської «точкою відліку в правовій системі координат має стати саме право на життя як явище, яке формалізує життя людини. Отже, право на життя із вузько правового трансформується в соціальне благо, міжнародний стандарт оцінки якості життя людей. Не дивно, що за останні десятиліття категорія «право на життя» стала об'єктом особливо пильної уваги різноманітних галузей знання та набула значення предмета наукового дослідження» [25, с.565].

Високий рівень актуальності для суспільства проблем, пов'язаних з правовим регулюванням і реалізацією права на життя, став причиною появи у сучасній науці досить великої кількості наукових досліджень у цій сфері. Умовно їх можна розділити на п'ять основних напрямків: загальнотеоретичний, де життя розглядається як природне право, його місце в системі інших прав; кримінально-правовий, в якому вивчаються переважно проблеми скасування смертної кари; медико-правовий, предмет дослідження в якому пов'язаний з репродуктивними правами людини, морально-етичними питаннями припинення права на життя;

соціально-правовий, де досліджуються проблеми права на гідне життя; цивільно-правовий напрямок пов'язаний з вивченням захисту права на життя як особистого немайнового права [40, с. 5].

Право на життя є одним з найважливіших особистих прав і свобод, що забезпечує фізичне існування людини. Зміст, дотримання і захист цього права зачіпають широкий спектр сфер життєдіяльності суспільства і держави: право, мораль, політику, релігію, медицину, тому недоторканність права на життя слід розглядати як один з принципів, що визначають основи взаємин між людьми, людиною і державою. До змісту права людини на життя і його становлення в суспільстві необхідно підходити конкретно-історично.

Проблема права людини на життя завжди була предметом гострих протистоянь, які велися за володіння цим правом. І кожен ступінь розвитку суспільства був кроком на шляху набуття і розширення обсягу права на життя, його закріплення і захисту. Протягом століть право на життя було привілеєм лише частини населення. Людство пройшло довгий шлях до визнання загальності і безумовності цього права для кожної людини. Важливим кроком стала відмова від людських жертвоприношень, поступово жертвоприношення людей стало замінюватися жертвоприношенням тварин. Пізніше людське суспільство почало переборювати звичай «око за око», «зуб за зуб», «смерть за смерть».

На ранніх етапах питання життя і смерті вирішували на розсуд правителів. В історії можна знайти безліч прикладів, коли життя людей і навіть дітей абсолютно не цінувалося. Наприклад, у Стародавній Спарті дитина, яка народжувалася фізично слабкою, позбавлялася права на життя. За чинними тоді законам, її засуджували на смерть, скидаючи зі скелі або залишали на гірському хребті вмирати [49, с. 23].

Про право людини на життя, як природне право, вперше заговорив англійський філософ Джон Локк. У вченні про право він розвинув теорію природного права як закону природи, вимагаючи миру і безпеки для всього людства. Право на життя і право на життя як свою власність він називав природним, оскільки вважав, що, відповідаючи нашому єству, нашій природі, ці

права багато в чому визначають наші устремління. Ці ж права він називав і невід'ємними, оскільки, будучи частиною людської природи, вони не можуть бути ні даровані, ні відняті [42, с.84]. М. Коркунов зазначав, що «це природне право зовсім не обумовлено ні часом, ні місцем. Воно існувало б і було б тим самим, якби навіть Бога зовсім не існувало» [42, с.187].

Одним з перших документів, де було прямо формально закріплено право людини на життя, є Декларація незалежності США 4 липня 1776 р. в якій було проголошено «рівність всіх людей, право на життя, свободу, особисте щастя» [49, с.23]. Про право на життя немає згадок у конституціях, прийнятих у XVIII і XIX століттях, але в них проголошується багато інших прав. Право на життя було зафіксовано пізніше у конституціях деяких держав (Фінляндія – 1919 р., Португалія – 1933 р., Ірландія – 1937 р.) [50, с.17].

Міжнародне визнання права на життя у Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, стало поштовхом для включення права на життя в більш пізні конституції (ФРН – 1949 р., Іспанія – 1978 р.) У нашій країні право на життя отримало закріплення в системі прав і свобод людини і громадянина в ст. 27 Конституції України 1996 року, де зафіксовано: «Кожна людина має невід'ємне право на життя» [12]. Ст. 3 Загальної Декларації прав людини проголошує, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [5]. Проте, в Декларації не міститься чіткого тлумачення цього права. Прийнята державами-членами Ради Європи – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року у ст.2 більш конкретно закріплює, що право кожної особи на життя не тільки проголошується, але і охороняється законом. Відповідно до Конвенції «позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання» [8].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року у ст. 6 встановлює, що «право на життя є невід'ємним правом кожної людини, яке охороняється законом. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений життя». Якщо ж позбавлення життя становить злочин геноциду, то, згідно із Пактом, ніщо не дає права державам, що беруть участь в ньому яким би то не було шляхом відступати від будь-яких зобов'язань, прийнятих постановою Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього [14].

У Конвенції про права дитини 1989 року у ст.6 говориться, що держави-учасниці визнають, що «кожна дитина має невід'ємне право на життя» [9].

Як справедливо підкреслюється у юридичній літературі, право на життя не означає саме життя. Юридичне тлумачення суб'єктивного права людини на життя передбачає смислове визначення таких понять, як «життя» і «право на життя». Життя в найширшому розумінні являє собою одну з форм існування матерії, закономірно виникає за певних умов у процесі її розвитку. Однак, крім цього філософського підходу до визначення поняття «життя», є й інші, які враховують специфіку його проявів у тому чи іншому аспекті. Так, наприклад, у біологічному плані «життя» є фізіологічним існуванням людини або тварини, а «життєдіяльність» є сукупністю реалізації різноманітних життєвих функцій, що становлять діяльність організму [30, с.48]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що життя є «природно-біологічною формою існування людини, що є її передумовою», тобто поняття «життя» – чисто природне поняття. Життя виникає поза державними веліннями і біологічне народження дитини не може прямо залежати від державного регулювання, хоча непрямі способи такого впливу можливі (через соціальну політику).

О. Селіхова вважає, що «людське життя починається з внутрішньоутробного розвитку людини, а з народження слід говорити про соціальне життя. Перебуваючи в материнській утробі в стані ембріона, він тілесно самостійний, оскільки не є частиною організму свого носія і здатний до саморозвитку, адже життєві процеси, що у ньому відбуваються виступають в якості внутрішнього двигуна його розвитку. Тіло матері видається тільки

ідеальним середовищем розвитку ембріона, забезпечує його харчуванням і охороною. З народження починається другий етап біологічного існування людини, а точніше, етап перебування людського організму в соціальному середовищі» [80, с.13-14]. Із цією точкою зору можна погодитись, враховуючи положення вітчизняного кримінального законодавства. На погляд Г.Романовського «поділ життя на біологічне і соціальне є виправданим, але тягне за собою далекосяжні наслідки. Конституційне право, закріплюючи право на життя, говорить перш за все про біологічне життя. Тому, якщо погодитися, що біологічне життя настає з моменту зачаття, це зумовить заборону практики абортів і маніпуляцій з ембріонами» [77, с.180].

Завдання юридичного визначення життя досить складне, адже поняття «життя» розглядається в правовому сенсі не тільки як форма біологічного існування, але і як спосіб самореалізації конкретної особистості, який здійснюється через конституційні гарантії, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини, такі, як державний захист від посягань на життя і людську гідність, право не зазнавати тортур, іншого жорстокого поводження чи покарання, а також медичним, науковим чи іншим досліддам; право приватної власності; право на відпочинок; право на безпечну і належним чином оплачувану працю; право на соціальне забезпечення (включаючи державну підтримку малозабезпечених громадян); право на охорону здоров'я і медичну допомогу; право на сприятливе навколишнє середовище і т.д.[78, с. 76].

У юридичній літературі підкреслюється, що право на життя має складну структуру і зміст. В об'єктивному сенсі слова, право на життя – це, перш за все, сукупність правових норм, що регулюють відносини, пов'язані із здійсненням індивідуальної життєдіяльності особи на основі саморегулювання, що виключають будь-яке втручання в життя з боку інших осіб, крім випадків, прямо передбачених законом, а також сукупність правових норм, спрямованих на охорону життя людини, що встановлюють неприпустимість довільного позбавлення життя, заборона активної евтаназії, дозволу штучного запліднення та

імплантації ембріона, а також самостійного рішення жінкою питання про материнство, в тому числі про штучне переривання вагітності [70, с.4].

Суб'єктом права на життя в Україні є будь-яка людина у будь-якому віці і в будь-якому стані. Українські закони однаково охороняють життя кожної людини незалежно від її статі, расової чи національної приналежності, незалежно від того, яку роль в суспільстві вона виконує, незалежно від того, може ця людина ще жити довгі роки або лічені хвилини. За Конституцією України, основні права виникають у людини з моменту народження. Відповідно до цих положень життя людини та її право на життя виникають з моменту її народження.

Однак існує й інша точка зору відповідно до якої життя і право на життя виникають з моменту зачаття. Так, наприклад, прийнятий у Німеччині принцип говорить: життя людини починається з моменту запліднення яйцеклітини насінням і штучне переривання вагітності заборонено і карається штрафом [36, с.48]. Конституція Ірландії також передбачає право на життя ненародженої дитини, де вказано, що держава визнає право на життя ненародженої дитини і, маючи на увазі рівне право на життя матері, гарантує в своїх законах повагу і, наскільки це можливо, захищає і підтримує своїми законами це право (параграф 3 ст. 40) [13].

У даний час у вітчизняній юридичній науці сформовані різні підходи до визначення змісту права на життя. Я.Кузьменко, наприклад, крім традиційних елементів права на збереження життя і права на розпорядження життям, у зміст права на життя включає право на збереження індивідуальності особистості, обумовлене, на її думку, досягненнями сучасної медицини. Вона вважає, що зазначений елемент досліджуваного права допоможе вирішити проблеми, що стосуються правового статусу осіб, які піддаються операції по корекції біологічної статі, трансплантації органів і т.д. [48, с.28]. Це питання дуже актуальне, оскільки останні досягнення медицини дозволили повністю пересаджувати конкретні частини обличчя, що може привести до труднощів з ідентифікацією і навіть само ідентифікацією особистості.

Ряд авторів у зміст права на життя включає такі елементи, як право на недоторканність життя; право на розпорядження своїм життям; право на збереження життя.

На думку О.Дерипаско «право на життя – це отримване людиною від народження суб'єктивне невідчужуване право, яке реалізується нею безпосередньо, об'єктивно і задовольняє одну з вищих соціальних цінностей або потреб, що виходять з природи людини, а також сформувалося в процесі соціального розвитку» [68, с.35]. У випадку порушення в організмі людини будь-яких функцій людина не перестає користуватися правом на життя. З точки зору права на життя її життя не втрачає своєї цінності, як і життя будь-якого іншого члена суспільства.

У роботі Т. Фоміченко акцент у розумінні права на життя робиться на тимчасовому, а не змістовному аспекті життя – життя людини як біосоціальної істоти охоплює собою період самовільного психофізіологічного існування, який має початковий і кінцевий моменти [87, с.20]. Аналіз цих визначень свідчить, що право на життя – це об'ємна, комплексна юридична категорія, що до цього часу викликає суперечки в науковому середовищі щодо свого змісту.

Деякі автори розуміють це право досить розширено так, наприклад Р. Мюллерсон включає в право на життя забезпечення миру і безпеки; скорочення дитячої смертності та збільшення тривалості людського життя; запобігання довільних вбивств, скоєних силами безпеки; скорочення практики зникнення людей [37].

В. Танаєв «формує» право на життя з трьох складових: власне право на життя, право на ризик і право на припинення життя. Причому, власне право на життя об'єднує такі поняття як право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на сприятливе навколишнє середовище, право на гідний життєвий рівень і право на захист життя [84, с.55].

І. Бабаджанов вважає, що право на життя – це «визнане державою природне і невідчужуване право, що включає в себе право на зачаття, на народження, на

гідне і благополучне існування, що має гарантуватися на конституційному рівні до настання смерті» [24, с.119].

Г. Романовський виводить поняття право на життя через правомочності і включає в зміст суб'єктивного права на життя такі правомочності: право-поведінка, право-вимога, право-домагання, право-користування [79, с.40].

Право-поведінку слід розглядати відносно права на життя, як будь-яку діяльність людини, спрямовану на забезпечення свого власного біологічного існування. Право-вимога складається з можливості вимоги здійснення певних дій від зобов'язаного суб'єкта (зокрема, вимога не завдавати шкоди життю і здоров'ю іншій особі). Право-домагання – це можливість звернутися за захистом свого порушеного права до правоохоронних органів, тобто привести в дію охоронний механізм держави (наприклад, помилування). Право-користування передбачає можливість користуватися певним соціальним благом: повноваження здійснювати певні дії і вимагати відповідних дій від інших осіб, свободу поведінки в межах, встановлених нормою права. Тобто право-користування відображає соціальне призначення права на життя [79, с.40].

Франсуа Люшер, визначаючи право на життя за кожною з людських істот з моменту народження, допускає можливість людині вільно розпоряджатися собою. Людина, на думку Ф.Люшера, може жити за своїм вибором; отже, їй не можна нав'язувати певний образ життя або забороняти будь-який життєвий ритуал в ім'я заздальгідь встановленої моральної концепції, яка до того ж не усіма поділяється. Законом можуть заборонятися лише дії, що посягають на свободу інших осіб, а, отже, шкідливі або антисуспільні дії [84, с.55].

Однак цей майже незаперечний принцип в своєму застосуванні натрапив на деякі труднощі. Вільна жінка в своєму намірі перервати вагітність? Чи має людина право на самогубство і евтаназію?

У зв'язку з цим в юридичній науці ведуться суперечки про момент припинення права на життя. Загальноприйнятим є те, що право на життя припиняється зі смертю людини, оскільки не може бути права без його носія. Однак у сучасних умовах наука виділяє смерть клінічну та біологічну. Клінічна –

при якій можлива реанімація організму. Біологічна – настає з незворотною втратою основних функцій мозку [25, с.566].

У вище перерахованих визначеннях розкривається зміст права на життя в різних аспектах: правовому, біологічному, філософському, психологічному, теологічному і інших. Безумовно, право на життя кожної людини органічно взаємопов'язане з усіма сферами суспільних відносин. Воно є формою і мірою вираження волі індивідів, передбачає впорядкування існуючих у суспільстві зв'язків і відносин, координацію їх вчинків і діяльності, форм і способів взаємодопомоги між людьми, а також способів і методів запобігання протиріч і конфліктів.

Першочерговим кроком до розуміння права на життя є розуміння блага, яке охороняється цим правом. О. Пунда визначає життя в якості «певної сукупності біохімічних процесів, які протікають в організмі, визначають його розвиток, розмноження, харчування, відносини з зовнішнім середовищем, яке виникає в момент появи ембріона і припиняється у момент загибелі всього головного мозку (смерть головного мозку)» [74, с. 59]. Традиційно життя людини розглядається як складна система, яка включає в себе інші системи різних рівнів: фізична істота – людина як частина природи; суспільні відносини, якими людина пов'язана з іншими людьми; внутрішній світоглядний рівень індивідуальної самосвідомості. Це ті рівні існування людини, без яких вона не може відбутись як особистість, з можливістю пізнання навколишнього світу та самореалізації у ньому.

О. Перевозчикова зазначає, що «право на життя є фундаментальним (першочерговим), невідчужуваним, абсолютним право людини, яке означає, що держава гарантує захист від посягання на життя і свавільного позбавлення життя, підтримку життя і сприяння його продовженню» [67, с. 16].

На думку О. Рогової «право людини на життя – це «свобода людини безпосередньо реалізовувати можливості, які вона має внаслідок своєї належності до виду *Homo sapiens*, та задовольняти необхідні сутнісно-якісні біологічні, соціальні, духовні, економічні та інші потреби, неподільні із самою людиною, що

об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути всезагальними» [75, с. 13].

А. Зайцева визначає право на життя в якості «комплексної юридичної категорії, виділяючи, крім такого елемента, як право на фізичне існування (особиста недоторканність і охорона здоров'я людини), право на індивідуальність та ідентичність особистості, включаючи право на гідне життя члена суспільства і право на вільну самореалізацію, становлення і розвиток свого «Я» (право на вільний духовний розвиток)» [40, с.8].

А. Соловйов акцентує на тому, що «право на життя включає в себе: право розпоряджатись своїм життям; право піддати своє життя ризику; право людини на самозахист свого життя; право вимагати від інших осіб утримуватись від протиправного позбавлення життя людини, усунути небезпеку життю, створену внаслідок підприємницької або іншої діяльності, створити умови для зниження ризику для життя; право очікувати захисту свого життя з боку інших осіб; право на проведення (не проведення) активної евтаназії; право на захист життя з боку держави в особі її уповноважених органів, а також міжнародних установ чи їх органів; можливість одержати належну юридичну охорону права на життя, його відповідного правового регулювання» [83, с. 7].

Ми підтримуємо думку О. Малиновського, який зазначає, що «право на життя в широкому сенсі – це не просто право на те, щоб жити, щоб людину ніхто не зміг насильно позбавити життя (що само собою зрозуміло), а це право на те, щоб жити вільно, мирно, нормально. Іншими словами право на життя – це право на гідне людське існування, що включає цілий ряд так званих суміжних прав (на освіту, на охорону здоров'я, на свободу від принизливого або нелюдяного поводження, на повагу до приватного і сімейного життя)» [54, с.54].

Р. Стефанчук називає чотири підходи до визначення цінності життя. По-перше, життя знаходиться на найвищому ієрархічному ступені соціальної значимості та пріоритетності. По-друге, усі інші цінності по відношенню до життя є другорядними. По-третє, за відсутності життя людини, усі інші права та блага втрачають сенс, отже, життя є основоположною складовою, яка стоїть на вершині

всіх суспільних пріоритетів. І по-четверте, життя повинно мати належне забезпечення та охорону [85, с. 115].

Життя є найважливішим, безцінним і абсолютним благом. Дане положення знаходить вираз у багатьох філософських доктринах, політико-правових вченнях та релігійних концепціях. Життя з точки зору права є найвищою цінністю. Підтвердженням цьому є юридичне закріплення права на життя, що є свідченням вагомості його захисту як на національному, так і на міжнародному рівні.

На наш погляд, право на життя – абсолютне (оскільки воно не може бути ні даровано, ні відібрано державою), невідчужуване, що отримується людиною від народження право, яке реалізується людиною безпосередньо і задовільняє одну з найвищих соціальних цінностей, що виходять з природи людини, а також сформованих в процесі соціального розвитку. Визначаючи право на життя як комплексну юридичну категорію, як складне право, можна виділити його найважливіші елементи, якими є: право на фізичне існування (особиста недоторканність і охорона здоров'я людини); право на індивідуальність і ідентичність особистості (національно-культурну, світоглядну, релігійну, статеву).

Право на життя означає виражену в нормі права можливість індивіда реалізувати свій потенціал у сфері особистого та суспільного життя. Конституція України націлює на суворе дотримання права на життя, як вищої цінності кожної людини. Державою вживаються активні дії в напрямку забезпечення гарантій права на життя, активізуються міжнародні контакти із захисту цього права та наукові дослідження з проблем права на життя. Життя людини повинне розглядатися як найцінніший капітал в суспільстві.

Право на життя як право на фізичне існування на сьогодні є загально визнаним і включено в усі найважливіші міжнародні документи в сфері прав людини, а також майже в усі національні конституції.

Право на гідне життя носить природний характер і держава повинна гарантувати право на гідне життя відповідно до об'єктивних критеріїв незалежно від приватного розсуду. Людина з моменту народження стає членом суспільства,

набуває певного статусу: громадянство (підданство), національність, родинні зв'язки і т.д. Соціальна складова життя людини має природний характер і невід'ємна від особистості людини. Однак право на життя в соціумі – це не просто право на співіснування, але право на гідне місце в системі суспільних відносин. Такий висновок закономірно випливає з визнання за кожною людиною людської гідності. Людина як найвища цінність має право на гідне життя. Таким чином, право на гідне життя – це право ЛЮДИНИ на ЖИТТЯ [40, с. 14-15].

Право на розвиток отримало закріплення в Декларації про право на розвиток (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1986 року). Згідно зі ст. 1 цього документа «право на розвиток є невід'ємним правом людини, в силу якого кожна людина і всі народи мають право брати участь в такому економічному, соціальному, культурному та політичному розвитку, при якому можуть бути повністю здійснені всі права людини і основні свободи, а також сприяти йому і користуватися його благами» [3]. В статті 2 Декларації вказується, що «всі люди несуть відповідальність за розвиток в індивідуальному і колективному плані з урахуванням необхідності поваги прав людини і основних свобод, а також своїх обов'язків перед суспільством, яке тільки і може забезпечити вільний і повний розвиток людської особистості, і тому вони повинні заохочувати і захищати відповідний політичний, соціальний і економічний порядок, необхідний для розвитку» [3]. Таким чином, право на розвиток як внутрішній індивідуальний процес розвитку отримало визнання на міжнародному рівні.

Відносно даного елемента права на життя склалася загрозлива ситуація, так звана масова культура набуває потворних форм і впливає на саму незахищену частину суспільства – дітей. На рівні свідомості відбувається знецінення людини як найвищої цінності та права, це веде до наростання насильства в суспільстві, як на психологічному рівні, так і фізичному, що веде до порушення вже права на фізичне існування і права на гідне життя. При відсутності в суспільстві традицій самоорганізації, певних особливостях національного менталітету відповідальність

за те, що відбувається лежить на державі. Саме держава має необхідні засоби до зміни ситуації і перш за все до них слід віднести правове регулювання.

Таким чином, різні елементи права на життя вимагають різного регулювання, при цьому виділяються загальні критерії правового регулювання права на життя: 1) держава зобов'язана визнати дане право за кожною людиною; 2) держава повинна створити умови для попередження порушення і захисту вже порушеного права; 3) держава повинна забезпечити реалізацію даного права за допомогою системи гарантій.

Без урахування системоутворюючого характеру права на життя для правового регулювання буде неминуче властива фрагментарність і безсистемність, оскільки відсутність чіткої мети веде до нерозуміння шляхів її досягнення. Неузгодженість у законодавстві веде до суперечливого правозастосування.

Таким чином, право на життя – надзвичайно об'ємне поняття. Законодавство вводить цілу низку додаткових повноважень фізичної особи, об'єднуючи їх під загальним поняттям «право на життя». За текстом Основного Закону можна визначити зміст права на життя, що включає: – по-перше, правомірну діяльність суб'єктів права (ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а праву на життя кореспондується обов'язок держави та інших суб'єктів права визнавати та не порушувати його); – по-друге, здійснення права на життя є реальною можливістю для людини вимагати від держави виконувати свій обов'язок – захищати життя людини (ця можливість реалізується через обов'язок держави криміналізувати вбивство та відмовитися від смертної кари, як засобу кримінального покарання); по-третє, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (засобом реалізації цих конституційних положень є існування можливості необхідної оборони та крайньої необхідності).

Тому, право на життя і здоров'я є не тільки фундаментальним правом людини, а й є основою її життєдіяльності.

1.2. Місце права на життя в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні

Актуальним та важливим є питання про місце права на життя в системі інших конституційних прав і свобод людини і громадянина. У дослідженнях з прав людини обґрунтовуються різні підходи щодо системи прав і свобод та їх класифікації. Система прав людини виражається у її внутрішній будові, обумовленій зв'язками, існуючими між її нормами, визначає основи їх диференціації, інтеграції у певні правові утворення, які мають ознаки елемента системи, а також структуру останніх. В системі прав і свобод людини і громадянина відображаються основні лінії взаємодії конституційно-правових норм.

Сучасна система прав людини базується перш за все на документах, прийнятих під егідою ООН. Вони припускають розгляд прав людини в єдності, виділяючи наступні групи прав: особисті, політичні та соціально-економічні, або, за іншою класифікацією – громадянські, політичні, соціальні, економічні та культурні [78, с. 76].

Громадянські і політичні права розглядаються в тісному зв'язку з економічними, соціальними та культурними правами. З моменту виникнення, становлення і розвитку формується система прав, свобод і обов'язків людини в цілому. Смыслова різноманітність прав людини проявляється і в їх поділі відповідно до визначеного критерію. Система прав людини диференційована за сферами – особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні права, за генезисом – правові та законні, за часом виникнення – перше, друге, третє і в стадії визначення четверте покоління прав, за суб'єктами-носіями – індивідуальні та колективні права, за способам реалізації – позитивні і негативні, за формами закріплення – природні і позитивні, за зв'язком з державою – права людини і права громадянина та інші. Право на життя як елемент загальної системи прав і свобод людини і громадянина, характеризується наявністю особливих правових рис, які реалізуються у взаємодії з іншими елементами системи [45, с. 27].

Право на життя належить до першого покоління прав людини, які були сформульовані у процесі здійснення буржуазних революцій, а потім конкретизовані і відображені в практиці і законодавстві демократичних держав [67, с.5]. Право на життя є особистим правом, узятим в антропологічному контексті, в аспекті індивідуального буття. Воно підтримує своєрідність людини, захищає її від незаконного вторгнення в приватне життя, є природними і невід'ємними. Вже за самою своєю визначеністю право на життя та інші особисті права трактуються не як набуті, а як вроджені і, умовно кажучи, позадержавні, тобто належать кожній людині від народження і по праву народження. Вони пов'язані між собою одним стратегічним, стрижневим правом – правом кожної людини на життя. Право на життя не даровано владою, виникає незалежно від неї і без її згоди, і не може бути нею відібрано, без відповідних причин. Правова демократична держава зобов'язана визнати це право, закріпити його в конституції і оберігати усіма наявними засобами [93, с. 129].

Право на життя людини є базою усіх прав і свобод у сфері особистої безпеки та індивідуального приватного життя. Право на життя є абсолютним правом поряд з такими правами і свободами, як: право не підлягати тортурам, насильству та іншому жорстокому і такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, право на недоторканність приватного життя, захист своєї честі і доброго імені, свободу совісті та віросповідання, а також право на судовий захист і правосуддя [25, с.566].

Абсолютні – це безумовні, ні від чого не залежать (або абсолютні, повні) права. Сам термін (абсолютний) походить від латинського слова «absolutus» (безумовний, необмежений). Абсолютні права – це права, які не підлягають жодному обмеженню. Всі інші права, як відносні, можуть бути обмежені або припинені на певний термін у разі введення надзвичайного або воєнного стану.

Разом з тим, дана точка зору не є єдиною. Згідно позиції Т.Хабриєвої і В.Чиркіна, абсолютних прав і свобод не існує, всі вони можуть бути обмежені на основі закону в межах, що допускаються конституцією, відповідно до вимог міжнародного права і в суворо визначених цілях, зазначених в міжнародних актах

[30, с.49]. О.Тіунов також вважає, що «... права і свободи не можуть бути абсолютизовані. Держава має право встановлювати у законі обмеження прав і свобод, але у суворо визначених випадках» [37].

Слід зазначити, що текстуальне закріплення в європейських конституціях права на життя будується практично за однаковою схемою. Або коротка констатація даного права (ст. 28 Конституції Республіки Болгарія; ст. 2 Конституції ФРН), або ще фіксуються і гарантії недопущення довільних страт або повної заборони на застосування даного виду покарання. Наприклад, Конституція Португалії проголошує: «1. Людське життя є недоторканим. 2.Застосування смертної кари не допускається» (ст. 24). Стаття 1 Глави V Конституційного закону Республіки Албанія «Про основні конституційні положення» говорить: «Право людини на життя захищається законом. Ніхто не може бути позбавлений життя, інакше як на підставі вироку суду, що вступив в законну силу, винесеного в зв'язку з умисним особливо тяжким злочином, за яке законом в якості міри покарання передбачена смертна кара. Смертна кара не застосовується до осіб, які не досягли на момент скоєння злочину 18-річного віку, а також до жінок» [13]. Таким же прикладом є ст. 21 Конституції Республіка Хорватія – кожна людина має право на життя. У Республіці Хорватія немає смертної кари.

Конституція Словацької республіки (ст. 15) і Конституція Чеської республіки (ст. 6) додатково проголошують, що людське життя заслуговує охорони ще до народження. Конституція Ірландії йде тим самим шляхом: «Держава визнає право на життя ненародженої і, маючи на увазі рівне право на життя матері, гарантує у своїх законах повагу і, наскільки це можливо, захищає і підтримує своїми законами це право» (ст. 40) [13].

Нерідко конституційне закріплення права на життя відбувається в комплексі з іншими правами в рамках однієї статті. Прикладом може бути ст. 15 Конституції Іспанії: «Кожен має право на життя, фізичну і моральну недоторканність, нікого ні в якому разі не можна піддавати катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню. Скасовується смертна кара, за винятком випадків, передбачених військовими кримінальними законами під час війни» [13].

В Конституції Федеративної Республіки Німеччини закріплено в ст.2. п.2., що кожен має право на життя і на особисту недоторканність. Свобода особистості непорушна. Втручання в ці права допускається лише на підставі закону [13].

В Конституції Угорської Республіки в §54. п.1. підкреслюється, що кожна людина має невід’ємне право на життя і людську гідність, ніхто не може бути безпідставно позбавлений цих прав [13]. У Конституції Республіки Болгарії в ст.28. вказано, що кожен має право на життя. Посягання на життя людини карається як найтяжчий злочин. В Конституції Естонської Республіки в ст.16 записано, що «кожен має право на життя. Це право захищається законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [13].

Таким чином, право на життя – найважливіше особисте право, яке гарантує існування людини як біологічної істоти і суб’єкта суспільних відносин.

Право на життя в системі прав і свобод людини і громадянина в Україні є безпосередньо діючим. Це положення закріплене в Конституції України поряд з закріпленням її вищої юридичної сили, прямої дії і застосування на всій території України. Важливою особливістю права на життя є те, що воно реалізується у визначених відносинах між конкретною людиною і іншими людьми, суспільством і державою з приводу забезпечення життєво важливих умов існування її громадян. Конституція України в цьому сенсі фіксує, що всі є рівними перед законом і судом, держава гарантує рівність прав і свобод людини і громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об’єднань, а також інших обставин. Забороняються будь-які форми обмеження прав громадян за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної приналежності. Ці положення Конституції України чіткі і повні, більш ніж ґрунтовні, але практичний досвід підтверджує, що держава і суспільство покликані постійно стверджувати і підтверджувати принцип рівноправності у володінні правами і свободами, і особливо таким правом, як право на життя, оскільки воно часто порушується (наприклад, перевагами і пільгами окремих груп і верств населення).

Сфера дії права на життя не обмежена певним колом осіб і поширюється на будь-яку людину. Основні конституційні права людини і громадянина, що утворюють єдину систему, визначені у 2 розділі Конституції України. Це право на життя, на гідність особистості, на свободу і особисту недоторканність, на недоторканність приватного життя, сімейну таємницю, таємницю листування, на недоторканність житла, право вказувати національну приналежність, право вільно перебувати на території України, свобода виїзду, свобода совісті і віросповідання, свобода думки і слова, а також право брати участь в управлінні справами держави, звертатися в державні органи та органи місцевого самоврядування, право на вільне розпорядження своїми здібностями, право приватної власності, право на захист материнства, дитинства, сім'ї, на соціальне забезпечення за віком, у випадку хвороби, право на житло, на сприятливе навколишнє середовище, на освіту, право на судовий захист, на відшкодування державою шкоди, заподіяної незаконними діями (або бездіяльністю) органів державної влади або їх посадових осіб [12].

Центральним правом в системі прав людини, її ядром виступає право на життя. Без права на життя розмови про права людини стають безпредметними, так як право на життя – це першооснова всіх інших елементів системи прав і свобод. Принцип системності у вивченні права людини на життя дозволяє зробити перехід від пізнання явища «життя» до його суті і закономірностей, необхідних для зв'язку з навколишньою дійсністю, з іншими правами людини. Права людини є системою, впорядкованою своєю елементною і структурною будовою, внутрішніми і зовнішніми зв'язками. В системі прав кожне право володіє одночасно різними характеристиками, параметрами і функціями, так і право на життя проявляється в різних формах. Наприклад, право на життя виступає і у вигляді вимоги розвитку людини, і у вигляді діяльності держави щодо створення умов для забезпечення і захисту життя. Система прав людини утворюється первинними елементами – окремими правами, властивості яких формують риси системності (і навпаки). Ці елементи постійно розвиваються, відображаючи

властивий кожному даному етапу розвитку суспільства рівень правового впливу на суспільні відносини [44].

Право на життя як елемент загальної системи має свої цілі, які реалізуються за допомогою певних дій (право на життя має однією з цілей підвищення рівня добробуту людей), а також цілі загальні для всієї системи прав («двигуна» в розгортанні демократичних відносин).

Серед усіх перерахованих прав людини, право на життя, яке впливає з Конституції України, має стрижневу роль і тому в літературі воно називається першим з прав людини і громадянина. У Конституції України право на життя закріплено в статті 27 «Кожна людина має невід’ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [12].

Конституційне право людини на життя знаходить своє закріплення в нормативно-правових актах, які приймає законодавчий орган України. Ці закони регулюють суспільні відносини, які так чи інакше стосуються права на життя в сфері охорони здоров’я, в сфері природоохорони і в інших сферах.

Конституція України та інші нормативно-правові акти закріплюють не тільки зміст, а й напрями реалізації права на життя та інших прав і свобод людини і громадянина. Важливим показником місця права на життя в системі прав і свобод людини і громадянина є його взаємодія з зовнішнім середовищем і, відповідно, вплив зовнішнього середовища на нього. Ні перехідний характер сучасного етапу розвитку українського суспільства, ні пов’язані з цим політичні, економічні і соціальні труднощі не стали причиною применшення значимості права на життя і обмежень його застосування.

Стійкість і здатність права на життя підтримувати свої параметри в певному діапазоні зовнішнього середовища виявляються подвійно. З одного боку, право на життя дозволяє спільно з іншими правами знаходити рішення конфліктів в суспільних відносинах, а з іншого боку ці відносини провокують конфронтацію між певними правами. Це пов’язано з тим, що в рамках обмежених можливостей необхідність стабілізації суспільних відносин змушує оцінювати невідкладність задоволення тієї або іншої потреби з точки зору наявності благ суспільства і

зробити вибір між ними (наприклад, між двома елементами змісту права на життя: правом недоторканності людського життя і правом на еутаназію).

Таким чином, право на життя – найважливіший компонент системи прав і свобод людини і громадянина, конституційне закріплення якого в Україні базується на загальних принципах системи прав людини і громадянина, що складаються в наступному:

- права людини, їх здійснення, захист і відновлення порушених прав регулюються законодавством;

- права людини належать їй від народження, у зв'язку з чим є природними, невід'ємними, невідчужуваними;

- права людини універсальні, базуються на принципі рівності, гарантовані кожному, хто перебуває під юрисдикцією даної держави;

- права людини – найвища цінність, їх повага, дотримання і захист – обов'язок держави;

- права людини, боротьба за їх здійснення – засіб контролю за владою, обмежувач всевладдя державних органів, які не повинні переступати меж свободи, визначених Конституцією прав людини і громадянина;

- права людини, їх реалізація несумісні з дискримінацією за будь-якою ознакою;

- права людини, їх здійснення не повинно порушувати прав, свобод і законних інтересів інших осіб;

- права людини і громадянина єдині на всій території держави;

- колективні права невіддільні від прав особистості, не суперечать їм, не обмежують правовий статус особистості;

- права людини і громадянина можуть бути обмежені тільки законом на підставі умов, сформульованих у Конституції і основних міжнародно-правових актах;

- права людини і громадянина можуть бути обмежені в Україні законом тільки в тій мірі, в якій це необхідно в цілях захисту основ конституційного ладу,

моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки держави.

Дані принципи не тільки гарантують умови для гармонійного розвитку особистості, але і є сполучними факторами, відповідно до яких право на життя пов'язане з іншими елементами системи прав і свобод людини і громадянина.

Право на життя є одним із складних і неоднозначних прав у системі прав і свобод людини і громадянина. З одного боку, це проблема етичного плану (визначення початку життя і кінця життя), з іншого – проблема, з якою сучасна людина стикається у повсякденному житті (це забезпечення і захист життя). З одного боку – це гарантоване і охоронюване законом право, а з іншого – деякі елементи змісту права на життя порушуються, обмежуються. Право на життя, як правова проблема, – «поле» постійних пошуків і дискусій [65].

Ідея прав людини, в принципі, відкидає розподіл прав за ступенем важливості. Які права в системі прав людини і громадянина важливіші і цінніші, а які менш важливі, сказати не можна. Жодне право не повинно трактуватися на шкоду іншому, кожне право необхідно для повноти життя людини і не може бути замінено ним.

Всі права і свободи універсальні з точки зору їх змісту. Однак без права на життя неможливо уявити реалізацію інших прав і свобод людини і громадянина. Тому, на наш погляд, гарантії права на життя в Конституції України, або в інших нормативних актах, повинні бути визначені більш чітко, виходячи з визначення життя як загальнолюдської цінності, що зумовлює першорядну значимість даного права в системі всіх прав і свобод людини і громадянина в Україні. Право на життя – це загальне право незалежно від політичного режиму, форми державного устрою та форми правління, міжнародного статусу країни, до якої людина належить. Право на життя розкривається і в територіальному аспекті. Скрізь, де б не знаходилася людина, куди б вона не перемістилася, в будь-якому місці вона володіє основними природними правами, серед яких право на життя.

Проблема права людини на життя – це загальна проблема. Визнання загальності та універсальності права людини на життя знаходить своє вираження

в різних міжнародних документах, де підтверджено, що всі права людини неподільні, взаємопов'язані і взаємозалежні, але в основі всіх прав лежить все-таки право людини на життя.

У юридичній навчальній літературі, розроблено декілька підходів до класифікації конституційних прав і свобод, але вони суттєво не відрізняються. Таким чином, права та свободи людини і громадянина за сферами суспільного життя можна умовно поділити на декілька видів:

1. Особисті права громадян України. Ці права у правовій теорії та практиці розглядаються в якості свободи людини приймати рішення незалежно від держави.

2. Політичні права. Ці права пов'язуються з можливістю активної участі людини у суспільному-політичному житті, у формуванні органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Важлива особливість цих прав у тому, що вони стосуються лише громадян України.

3. Економічні права. Ця категорія прав спрямована на забезпечення людині можливості вільно розпоряджатися основними факторами виробничої діяльності, яка є основою розвитку та існування суспільства.

4. Соціальні та культурні права. Ця група прав спрямована на забезпечення гідного рівня життя та соціальної захищеності, сприяння духовному розвитку людини, забезпечення участі людини в економічному, соціальному і культурному розвитку суспільства [45, с.28].

Право на життя слід віднести до першої категорії прав людини, а саме особистих (або природних) прав й свобод, які є першоосновою правового статусу людини і громадянина. Більшості із цих прав властивий абсолютний характер, тобто вони є не тільки невідчужуваними, а й не повинні підлягати обмеженню. Ця група прав і свобод громадян забезпечує недопустимість посягання державних органів, громадських організацій, службових осіб на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність людини та недопустимість свавільного позбавлення її життя. Держава, встановлюючи чіткі межі та правила зовнішнього втручання в особисте життя людини, повинна піклуватися про порядок, який має ґрунтуватися на

суворому дотриманні законів, моральних норм та загальноприйнятих правил людського співжиття. Одночасно держава не може відмовитися від певних заходів примусу щодо тих осіб, поведінка яких спрямована на порушення законів, моральних норм та основних принципів демократичного суспільства [37].

Серед наведеного переліку особистих прав треба приділити більшу увагу розгляду права людини на життя, адже саме воно розуміється, як фундаментальне природне право людини. Життя – найважливіше, безцінне та абсолютне благо. Життя людини виступає об'єктом правової охорони, оскільки саме держава повинна створювати механізми, які б максимально захищали життя від будь-яких посягань. Право на життя є одним із невід'ємних прав людини. Без дотримання цього права всі інші права не мають цінності та корисності для людини.

Положення статті 27 Конституції України «Кожна людина має невід'ємне право на життя» [12] – тобто всі фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства) мають з народження невід'ємне право на життя. Невід'ємне – означає що це не є дар держави, це є те, що появляється разом з людиною на світ. У зв'язку з цим, Основним Законом визначено чотири складові права на життя: ніхто не може бути свавільно позбавлений життя; обов'язок держави – захищати життя людини; кожен має право захищати своє життя і здоров'я від протиправних посягань; кожен має право захищати життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Аналізуючи цивільно-правову природу права на життя, це право, як і усі особисті немайнові права фізичної особи, відповідно до ст. 269 ЦК України, є невід'ємним від носія, позбавленим економічного змісту, виникає в особи з моменту народження чи іншого моменту, що прямо передбачений законом, а також належить їй довічно [21]. Відсутність економічного змісту цього права означає, що його, на відміну від майнових прав особи, не можна виразити в грошовому еквіваленті.

Відповідно до ЦК України до змісту права на життя відносяться такі елементи: заборона позбавлення життя фізичної особи; захист свого життя і здоров'я та інших осіб від протиправних посягань не забороненими законом

засобами; неможливість проведення медичних, наукових та інших дослідів щодо неповнолітньої, недієздатної особи чи без її вільної згоди; заборона задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя; недозволеність стерилізації щодо неповнолітньої особи та особлива вимога щодо порядку стерилізації недієздатної особи; визначений порядок проведення операцій по штучному перериванню вагітності, штучного запліднення та перенесення зародка в організм жінки [21].

Також, відповідно до Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, Основ законодавства України про охорону здоров'я, у структурі права на життя можна виділити групу репродуктивно-генетичних прав: право на материнство (ст. 49 СК) [19]; право на батьківство (ст. 50 СК) [19]; право на штучне запліднення (ст. 123 СК, ч. 7 ст. 281 ЦК, ст. 48 Основ); право на імплантацію (перенесення в організм) зародка (ст. 123 СК, ч. 7 ст. 281 ЦК, ст. 48 Основ); право на штучне переривання вагітності (ч. 6 ст. 281 ЦК, ст. 50 Основ); право на стерилізацію (ч. 5 ст. 281 ЦК, ст. 49 Основ); право на корекцію (зміну) статевої належності (ст. 51 Основ) [15].

До змісту групи права на власне життя можна віднести право на захист життя та право на позбавлення життя іншої людини

До змісту права на власне життя входять можливість захисту власного життя від протиправних посягань (ч. 2 ст. 281 ЦК) [21] та право на усунення загрози життю (ст. 282 ЦК) [21], а також обов'язок забезпечення належного життєвого рівня, необхідного для підтримки біологічного життя людини (ст. 48 Конституції України) [12].

До змісту права на позбавлення життя іншої особи входить надання такої можливості для захисту власного життя, а також життя іншої особи. У законодавстві не наведені випадки можливості позбавлення життя іншої особи, але достатній їх перелік становлять випадки захисту від протиправного посягання, здійснення законного затримання підозрюваної, обвинуваченої особи або підсудного, затримання або попередження втечі особи, яка на законних підставах перебуває під вартою, для припинення та ліквідації бунту, повстання, а також в

умовах воєнного часу (під час ведення бойових дій). До цієї групи необхідно також віднести заборону активної та пасивної евтаназії (прохання фізичної особи про припинення її життя (ч. 4 ст. 281 ЦК України, ч. 3 ст. 52 Основ).

Таким чином, у Конституції України та національному законодавстві зміст права на життя зводиться до того, що воно належить кожній людині, охороняється законом, ніхто не може бути свавільно позбавлений цього права та кожен має право захищати своє життя й життя інших людей від протиправних посягань.

1.3. Міжнародно-правові стандарти права на життя

Останнім часом у спеціальній науковій літературі та й у періодичних виданнях досить часто використовується термінологічний вираз «міжнародні стандарти прав людини». Яке ж поняття вкладається у нього? Під міжнародними стандартами в галузі прав людини розуміються міжнародно-правові норми, що закріплюють і розвивають принципи прав людини [90, с.1]. В першу чергу, це зобов'язання держав надавати індивідам основоположні права і свободи та не робити дій, які зазіхають на ці права і свободи, не допускати будь-якої дискримінації, а також припиняти дії, що порушують права людини. Крім цього, встановлюється відповідальність держав за невиконання своїх зобов'язань, визначаються міжнародні механізми захисту прав людини.

Під міжнародно-правовими стандартами прав людини на життя розуміються визнані світовим співтовариством і закріплені в його документах підходи, що регулюють необхідні аспекти даного права, а також механізми його гарантій, захисту і забезпечення на практиці [27, с.84]. Як обгрунтовано стверджує В.Голіченко, «головна мета договорів та інших міжнародно-правових актів про права людини полягає не в підміні національного законодавства, а у встановленні чітких загальних стандартів поведінки держав, в забезпеченні їх загального визнання й однакового застосування» [34, с. 154]. На досягнення яких критеріїв, стандартів повинен бути спрямований механізм забезпечення та захисту права на життя?

Класифікація міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення і захисту права на життя може виглядати наступним чином:

– універсальний, часто має загальнодекларативне значення, виступає як рекомендація для світової спільноти (як правило, це нормативні акти, прийняті ООН);

– регіональний, (наприклад, прийняті Радою Європи) обов'язковий для країн-учасників даної організації. Регіональні стандарти, володіючи особливостями, обумовленими традиціями, рівнем розвитку якої-небудь групи країн, можуть бути ширшими, більш конкретними, ніж універсальні, і повинні мати політико-правовий механізм своєї реалізації (Рада Європи, Європейський Союз, СНД та ін.);

– спеціалізований, прийнятий спеціально створеною організацією для вироблення загальних стандартів якості, контролю, координації дій країн-партнерів [27, с. 84].

До першого рівня відносяться: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та інші основоположні міжнародні нормативно-правові акти. Дані нормативно-правових актів накладають юридичні зобов'язання на держави-учасниці: вони повинні вжити всіх необхідних заходів, включаючи законодавчі та адміністративні, для здійснення прав, закріплених в них; держави, що ухвалили дані Пакти і декларації, незалежно від рівня економічного розвитку, зобов'язані забезпечити права для всіх, хоча б на мінімальному рівні. Існуючі міжнародні стандарти прав людини визначають: перелік прав і свобод людини, їх зміст, допустимі обмеження прав і свобод, а також механізм захисту прав і свобод (внутрішній і міжнародний).

У другій половині ХХ ст. світовою спільнотою розроблено міжнародні стандарти прав людини в громадянській, політичній, економічній, соціальній та культурній сферах, які мають або рекомендаційний (декларації), або обов'язковий (пакти, конвенції) характер для держав-учасників. Більшість держав світу підтримують ідею цінності прав людини, беруть участь у створенні і розвитку

міжнародних, регіональних стандартів, включають в цілому схожі переліки прав у свої закони і гарантують їх реалізацію на практиці.

Міжнародні стандарти у сфері прав людини несуть в собі ідеї, які зародились ще в давнину, перебували у центрі процесу становлення і розвитку єдиної природно-правової теорії, суть якої в тому, що фундаментальні права особистості мають позадержавне і не юридичне походження. Хоча конкретний зміст прав людини зазнав еволюції і змінився відповідно до змін суспільного життя країн, а в останнє сторіччя і в зв'язку з розвитком міжнародного співробітництва, стрижень самої ідеї – природність і невід'ємність прав людини – залишався незмінним [90, с. 8].

На сучасному етапі правове регулювання і захист прав і свобод людини, як на міжнародному рівні, так і на рівні внутрішньодержавного права набуває особливого значення. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, які розглядаються міжнародним співтовариством як загальновизнані принципи і норми міжнародного права, що мають обов'язкову силу для всіх держав світу, склали зміст 2 розділу Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». У Конституції України особливо підкреслена юридична сила міжнародних правових норм, що забезпечують права людини.

Для розгляду концепції права на життя основними є: Загальна декларація прав людини 1948 р., Статут ООН 1945 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Протокол №6 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод, який стосується скасування смертної кари 1983 р., Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок 1979 р., Конвенція про права дитини 1989 р., ряд Женевських конвенцій та інші міжнародно-правові акти.

У міжнародних стандартах ООН з прав людини закріплені такі правові положення, що є важливими для даної тематики: безпосередньо право людини на

життя; права народів на мир і розвиток; права осіб, які належать до національних або етичних, релігійних і мовних меншинств; ліквідація всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань, всіх форм расової дискримінації, припинення злочинів апартеїду, дискримінації у сфері освіти; принципи правосуддя для жертв злочину і зловживання владою; принципи медичної етики лікарів по відношенню до затриманих осіб; захист всіх осіб від насильницьких зникнень; принципи поводження з ув'язненими; заборона катувань та інших нелюдських або таких, що принижують гідність видів покарання; право чоловіків і жінок на рівну винагороду за працю рівної цінності; соціальні та правові принципи захисту і благополуччя дітей; права інвалідів та осіб з психічними відхиленнями; права біженців, апатридів; заборона геноциду і встановлення покарання за нього; принципи міжнародного співробітництва щодо виявлення, арешту, видачі і покарання осіб, винних у військових злочинах і злочинах проти людства і т.д. [37].

Розробка ООН цих та інших міжнародних стандартів у сфері прав людини, контроль за дотриманням цих стандартів у державах-учасницях, надання правової, гуманітарної, економічної допомоги – все це і багато іншого є основними напрямками сучасного універсального співробітництва держав щодо захисту прав людини в рамках ООН.

Осмислення права на життя має вікову історію, але тільки у середині ХХ століття з'являються міжнародні документи, в яких закріплюється право на життя в якості основного і безумовного права.

Міжнародні акти про права людини і Конституція України закріпили право на життя, поклавши, таким чином, на державу обов'язок його визнання, дотримання і захисту. Це означає, що держави домовилися між собою про визнання права на життя по відношенню до всіх людей незалежно від кольору шкіри, статі, релігії, майнового стану та інших обставин. Держави не тільки визнають це право на словах, а й зобов'язуються дотримуватися його на своїй території, держави зобов'язуються приймати такі національні закони, які реально гарантують кожному його право на життя.

10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято перший міжнародно-правовий документ, що проголосив основні права і свободи людини – Загальну декларацію прав людини. Вона закріпила підґрунтя світового правопорядку в галузі прав людини і на багато років наперед визначила шляхи формування відповідного національного законодавства багатьох країн світу [28, с.26]. У цьому документі вперше було проголошено право на життя, відповідно до ст. 3 кожна людина має право на життя, свободу та особисту недоторканність [5]. Після другої світової війни, коли загинули десятки мільйонів людей, держави об'єдналися у своєму намірі уберегти людство від нової світової катастрофи. Держави почали домовлятися про ті правила і принципи життя, які допоможуть вижити людській спільноті, а найголовніше – захистити людське життя, хоча Загальна декларація прав людини 1948 р. все-таки не містить у собі вичерпного тлумачення права на життя.

Важливим документом, в якому мова йде про право на життя, є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Універсальний рівень закріплення права на життя є важливою гарантією визнання світовою спільнотою даного права і накладає на держави обов'язки по використанню механізмів його забезпечення і захисту. У ст. 6 Пакту йдеться: «Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений життя» [14]. В країнах, які не скасували смертну кару, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить постановам цього Пакту і Конвенції про запобігання злочиніві геноциду і покарання за нього. Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом [14].

До другого рівня – регіонального – можна віднести Конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 р., ст. 2 якої містить заборону навмисного довільного позбавлення життя, і Протокол №6 до Конвенції, що передбачає скасування смертної кари в мирний час як правове зобов'язання. Протокол № 13 до Конвенції щодо скасування смертної кари у всіх випадках за будь-які дії,

включаючи дії, вчинені під час війни або неминучої загрози війни. Однак дане зобов'язання є факультативним: держави самі вирішують, приєднуватися до цього Протоколу чи ні, зокрема Російська Федерація не підписала і не ратифікувала цей Протокол.

Крім того, питання охорони життя отримують своє закріплення і в інших конвенціях Ради Європи, а також резолюціях і рекомендаціях Комітету Міністрів і Парламентської Асамблеї Ради Європи. Наприклад, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 р.; Європейська рамкова конвенція «Про контроль за придбанням і зберіганням вогнепальної зброї приватними особами» від 28 червня 1978 р.; Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи №1044 «Про скасування смертної кари» від 4 жовтня 1994 та ін. Так, в 1996 р. Комітетом Міністрів Ради Європи була прийнята Конвенція Ради Європи з біоетики. Ст. 2 Конвенції, що встановлює пріоритет людини, підкреслює, що перспектива отримання навіть найпривабливіших наукових результатів не дає підстав для того, щоб в ім'я неї проводилися експерименти над особою без її згоди [7].

Регіональні стандарти часто бувають більш конкретними, і передбачають більш сувору відповідальність у рамках міждержавного об'єднання для держав-порушників цих стандартів. Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року поглибила сенс права на життя в порівнянні з Загальною декларацією і проголосила, що «право кожної людини на життя охороняється законом, ніхто не може бути навмисно позбавлений життя, інакше як на виконання смертного вироку, винесеного судом за вчинений злочину, в відношенні якого законом передбачено таке покарання» [8].

Проте, відповідно до Конвенції позбавлення життя не розглядається як порушення права на життя, якщо воно є результатом застосування сили, не більше аніж абсолютно необхідної: для захисту будь-якої особи від незаконного насилля; для здійснення законного арешту або попередження втечі особи, затриманої на законних підставах; у разі дій, передбачених законом; для придушення бунту або заколоту [8].

Слід зазначити, що в ст. 2 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини (1995 р.) право кожної людини на життя охороняється законом. Ніхто навмисно не може бути позбавлений життя. Смертна кара, доки вона не відмінена, може застосовуватись тільки за вироком суду за особливо тяжкі злочини [11].

У ст. 6 Конвенції про права дитини 1989 р. закріплено, що держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя [9].

Крім декларацій і конвенцій, що регулюють питання захисту життя і фізичної недоторканності, існує ряд рекомендацій Ради Європи, Європейського Союзу з проблем біоетики. Зокрема, це рекомендації Ради Європи: «JVb29 / 1978 - з пересадки тканин і органів, №79 / 1976 – про права хворих і вмираючих, №1046 / 1986 і 1100/1989 – про використання ембріонів і людських зародків».

4 квітня 1997 р. Радою Європи була прийнята Конвенція про захист прав людини і гідності людської істоти в зв'язку з використанням досягнень біології та медицини – Конвенція про права людини та біомедицину. Відповідно до Конвенції держави-учасниці зобов'язуються захищати гідність та індивідуальність кожної людської істоти, гарантувати кожному повагу цілісності і недоторканності його особистості і дотримання інших прав і основних свобод при використанні досягнень біології та медицини. Серед прав і свобод людини, які захищає Конвенція, необхідно відзначити, перш за все, наступні: право на вибір втручання або невтручання в сферу свого здоров'я; дане втручання можливо тільки при вільній і усвідомленій згоді людини, заснованій на інформованості (ст.5); право кожного на повагу до його приватного життя в сфері, що стосується відомостей про його здоров'я (п.1 ст. 10); право кожного на ознайомлення з будь-якою зібраною інформацією про стан його здоров'я (п.2 ст. 10); заборона дискримінації особи на підставі її генетичних особливостей; заборона на використання допоміжних репродуктивних технологій з метою вибору статі майбутньої дитини, винятком є випадки їх використання для запобігання важкого захворювання (ст. 14); право осіб, виступаючих в якості піддослідних, на інформацію про свої права і гарантії свого захисту (ст. 16); заборона створення

ембріонів людини в дослідницьких цілях (п.2 ст. 18); заборона на використання тіла людини і частин його тіла для отримання фінансової вигоди (ст.21); право кожного на судовий захист у разі порушення прав, визнаних Конвенцією (ст.23) [7].

Для контролю за виконанням державами-учасниками положень Конвенції, внесення поправок, аналізу та застосування Конвенції відповідно до останніх досягнень науки, у 1997 році був створений керівний комітет з біоетики (CDBI) (ст.32) [7].

У зв'язку з експериментами з клонування – експериментами з невідомими наслідками – виникла потреба виробити міжнародні стандарти з прав людини у цій сфері. Тому 12 січня 1998 р. в Парижі Радою Європи був прийнятий Додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини і гідності людської істоти у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини, що стосується заборони клонування людських істот. Відповідно до цього протоколу заборонено будь-яке втручання з метою створення людської істоти, генетично ідентичної іншій, померлій або живій людській істоті. При цьому людська істота, «генетично ідентична» іншій людській істоті, – це «людська істота, що має з іншою людською істотою тотожний набір генів ядра» [7].

Порядок трансплантації органів і тканин регламентують офіційні документи Всесвітньої медичної асоціації: Заява ВМА про торгівлю живими органами (1985), де була засуджена купівля-продаж людських органів для трансплантації, а уряди всіх країн покликані вживати заходів для запобігання цьому; Декларація ВМА про трансплантацію органів (1987); Резолюція ВМА з питань поведінки лікарів при здійсненні трансплантації людських органів (1994), яка була прийнята у зв'язку із занепокоєнням ВМА зростаючою кількістю повідомлень про участь лікарів в операціях з трансплантації людських органів, вилучених в ув'язнених, засуджених до смерті, при евтаназії людини, яка страждає на психічні або фізичні вади, бідних людей, викрадених дітей. Здавалося б, можливості клонування, пересадки органів, фетальної (від латинського fetus – плід) терапії – все це здатне біологічно забезпечити реалізацію права на життя. Але, знищення історичної

ідентифікації, можливості, одержувані в результаті сучасних медичних досліджень, можуть викликати зворотну реакцію не тільки у правовій, а й у моральній сфері [43].

Важливі стандарти, що захищають право на життя, виробило світове співтовариство у воєнний час. Усі міжнародні договори, декларації та конвенції, що стосуються захисту жертв війни, об'єднуються однією назвою – міжнародне гуманітарне право. Після другої світової війни в 1949 р. в Женеві відбулася міжнародна конференція, були складені Женевські конвенції про захист жертв війни, які забезпечували відповідно захист хворих і поранених на суші, на морі, військовополонених і цивільного населення. Ці чотири конвенції діють і сьогодні, але їх доповнив ряд протоколів, які стосуються захисту жертв міжнародних конфліктів, а також тих, хто постраждав від внутрішніх збройних конфліктів, у тому числі конфліктів між збройними силами уряду і дисидентами.

Особливо важливо, що Женевські конвенції забороняють застосування таких методів і засобів ведення війни, які завдають широкомаштабної, значної шкоди навколишньому середовищу; закликають до гуманного поводження з військовополоненими і цивільними особами; передбачають спеціальні заходи захисту жінок і дітей, журналістів, які знаходяться в небезпечних відрядженнях; гарантують медичному персоналу, як цивільну, так і духовну, можливість безперешкодно надавати допомогу постраждалим, а також сприяння у перевезенні медикаментів і обладнання.

Існує ще одна можливість захистити людське життя у час війни або збройного конфлікту – це введення заборони на застосування окремих видів зброї. У 60-80-ті роки двадцятого століття були підписані і ратифіковані важливі міжнародні договори, що стосуються зберігання, поширення, використання і утилізації ядерної зброї. Використання ядерної зброї міжнародна громадськість віднесла до найвищих злочинів проти людства.

Серйозну небезпеку для життя людини під час воєн і збройних конфліктів являє також застосування хімічної і бактеріологічної зброї. У 1975 р. вступила в силу Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів

бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення, держави-учасниці Конвенції зобов'язуються ніколи не розробляти, не виробляти і не накопичувати, не купувати і не зберігати таку зброю.

Смертельною загрозою для населення всіх країн став тероризм. У всіх його формах і проявах він є поширеним способом порушення права на життя в сучасних умовах. Світова спільнота досі через політичні розбіжності між державами не виробила єдиного поняття «міжнародний тероризм». На сучасному етапі міжнародний тероризм став одночасно і глобальною проблемою номер один, і в той же час поштовхом до трансформації міжнародної політики – від конфронтації до співпраці з одними країнами і жорстокої, аж до війни, конфронтації з іншими.

Основні стандарти боротьби з тероризмом сформульовані в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 49/60 від 09 грудня 1994 р. «Декларація про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму», де відзначено, що акти, методи і практика тероризму є грубим нехтуванням цілями і принципами ООН [4].

Принципи боротьби з тероризмом можуть бути застосовні в якості загальних підходів боротьби з різними формами посягань на право людини на життя, це:

– загальні принципи (законність, комплексне використання профілактичних правових, політичних, соціально-економічних, пропагандистських заходів);

– кримінально-правові принципи і принципи боротьби зі злочинністю (пріоритет заходів попередження тероризму; невідворотність покарання за здійснення терористичної діяльності; поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом);

– приватні принципи антитерористичного законодавства (пріоритет захисту прав осіб, яким загрожує небезпека внаслідок терористичної акції) [46, с.18].

Україна прийняла закон від 20 березня 2003 року «Про боротьбу з тероризмом», який визначає тероризм як суспільно-небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та

органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [19].

Одним з найбільш поширених способів порушення права на життя є збройні конфлікти. Р.Мюллерсон зазначає, що було б, щонайменше, дивно, якби люди боролися за життя десятків або навіть сотень людей в різних країнах, забуваючи в той же час, що будь-який збройний конфлікт забирає тисячі, якщо не мільйони життів [71, с.162]. Колишня Югославія, Руанда, Чечня є прикладами відкритого порушення не тільки права людини на життя, але і в цілому загальноновизнаних принципів міжнародного права.

Міжнародними нормами права встановлені стандарти щодо вирішення різних ситуацій в збройних конфліктах. Так, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. зобов'язує держави поводитися з ними гуманно, а будь-яку незаконну дію (або бездіяльність) зі сторони утримуючої в полоні держави, що призвела до смерті військовополоненого, який перебуває в її владі, розглядається як серйозне порушення Конвенції. Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни 1949 р. передбачена також пряма заборона посягання на життя і фізичну недоторканність людини. Зокрема, будь-які види вбивства, каліцтва, жорстке поводження, тортури і катування [62, с.203].

Одним з гострих питань в юридичній літературі і правозастосовчій практиці є питання про визначення стандартів при застосуванні смертної кари. Відносно страти, як одного з способів захисту і можливого позбавлення права на життя світове суспільство виробило конкретні стандарти, до яких приєдналася і Україна. Стандарти полягають у тому, що міжнародна громадська думка домагається скасування смертної кари, оскільки вона несумісна з нормами, що гарантують право людини на життя. Рух за скасування смертної кари нерозривно пов'язаний з рухом за права людини. Навіть у тих країнах, де смертна кара скасована, час від часу відбуваються спроби відновити її, які іноді завершуються успішно.

Питання про допустимість смертної кари є предметом осмислення та обговорення світовою громадськістю, воно розглядається тепер не тільки з юридичної і політичної, але і з моральної точки зору. Проблема смертної кари завжди була однією з найскладніших правових проблем. Незважаючи на те, що вона обговорюється кілька століть, вона так остаточно і не вирішена.

Скасування смертної кари в державах-членах Ради Європи залишається одним з ключових питань в діяльності організації та Протокол № 6 відбив загальну тенденцію на користь скасування смертної кари. Стаття 1 Першого протоколу говорить: «Смертна кара скасовується. Ніхто не може бути засуджений до смертної кари» [18]. Відхилення від дотримання положень Протоколу № 6, а також застереження до нього не допускаються. Однак Стаття 2 Протоколу допускає випадки застосування страти у воєнний час у встановлених законом випадках. Протокол набув чинності 1 березня 1985 р. після його ратифікації п'ятьма державами і сьогодні об'єднує практично всі держави-члени Ради Європи.

Водночас, Японія і Сполучені Штати Америки зберігають в своїх законах страту і приносять такі вирoki у виконання. В Резолюції ПАРЄ 1253 (2001), ухваленої 25 червня 2001 р., за останні 18 років (з 1985 по 2002) тільки 4 країни відновили смертну кару: Непал, Філіппіни, Гамбія і Папуа Нова Гвінея.

У тій же резолюції Парламентська асамблея Ради знову підтвердила свою категоричну позицію проти смертної кари. Асамблея вважає, що страті немає законного місця в системах кримінального правосуддя сучасних цивілізованих суспільств, а її застосування є тортурами і нелюдським і принижуючим гідність поводженням.

Відповідно до Протоколу № 6 держави домовилися, що смертний вирок більше не є допустимим винятком щодо права на життя в мирний час, хоча держави можуть застосовувати смертну кару в відношенні дій, вчинених під час війни або загрози війни [18]. Але, пізніше прийнятим Протоколом №13 до Конвенції смертна кара була скасована повністю, навіть у воєнний час.

Що ж стосується третього рівня, то тут можна назвати конвенції та рекомендації, прийняті спеціальною організацією ООН, наприклад Міжнародною організацією праці (МОП): Конвенція №130 про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби 1969 року та інші.

Таким чином, підходи і правила, виражені у вигляді загальновизнаних принципів і норм міжнародного права в сфері прав людини, розглядаються в якості певних міжнародно-правових стандартів. Вони юридично зобов'язують держави надати особам, які знаходяться під їх юрисдикцією, ряд прав і свобод. Держави не можуть зазіхати на ці права і свободи. Вони зобов'язані створити такий правовий, політичний і соціальний режим, який би зобов'язував і гарантував надане людині право на життя. Разом з тим, вони зобов'язані співпрацювати один з одним з метою забезпечення узятих зобов'язань на міжнародному рівні. Це пов'язано з рядом міжнародно-правових заходів. В першу чергу до них відносяться міжнародні процедури в сфері забезпечення прав людини; міжнародний контроль; міжнародні правові сприяння щодо забезпечення прав окремих категорій фізичних осіб; діяльність міжнародних посадових осіб в сфері захисту прав людини.

Звісно ж, що в Україні формально – юридично право людини на життя закріплюється відповідно до вимог сучасного світового розвитку, чого не можна сказати про реалізацію цього права на практиці. Деякі аспекти, що стосуються права на життя, кожна країна вирішує сама, якщо не були підписані відповідні міжнародні документи. До того ж в процесі розвитку потрібно створювати нові норми права, що регулюють постійно мінливі суспільні відносини.

Важливість стандартів в тому, що вони дозволяють відслідковувати реалізацію права на життя в усьому світі в цілому шляхом звітів, доповідей, конференцій, перевірок. Це сприяє тому, щоб справедливі стандарти сьогодні не стали серйозною проблемою завтра, щоб світове співтовариство враховувало специфіку європейських і азіатських стандартів, виокремлюючи краще, яке, в кінцевому рахунку, буде світовим. Однак держави добровільно підписують

документи, що стосуються прав людини, і ніхто не має права їм нав'язувати ті чи інші варіанти рішення.

Право на життя, закріплене в основних міжнародних документах має складний зміст, кожна держава вкладає в нього крім загальновизнаних свої елементи, які дозволяють людям реалізовувати дане право в межах певної держави.

Незалежно від того, що право на життя є універсальним, єдиних світових стандартів його реалізації держави поки не виробили. В реальному житті зробити це не завжди легко і просто, але, тим не менш, до цього слід прагнути в цілях дійсного дотримання права на життя. Міжнародні стандарти прав людини сьогодні виражені як мінімальні орієнтири для встановлення їх в національних режимах.

Висновки до розділу 1

Таким чином, право на життя виступає основою, критерієм всього інституту прав і свобод людини в демократичному суспільстві. І коли стверджується, що права людини є найвищою соціальною цінністю, при цьому мається на увазі і сама людина як носій цих прав. Без людини, поза людиною, у відриві від неї будь-які права перетворюються в якусь абстракцію, яка нічого не значить. Отже, це право, безперечно, утворює першооснову всіх інших прав і свобод. Воно являє собою абсолютну цінність світової цивілізації, оскільки усі інші права втрачають сенс і значення в разі загибелі людини. Безперечно людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, безпека – це базові, основоположні цінності, з якими повинні співвідноситися усі правові системи. Право на життя дається людині природою (в деяких концепціях – богом), але ніколи – державою або владою. Останні зобов'язані лише визнавати, поважати і всіляко захищати цю цінність, яка домінує над усіма іншими.

Життя людини має трискладову структуру: 1) життя фізичне як функціонування організму людини; 2) життя соціальне, як сукупність суспільних

відносин, в які людина вступає як представник різних соціальних спільнот (сім'я, професійний колектив, держава і т.п.); 3) життя внутрішнє, внутрішній світ людини, як результат діяльності свідомості і несвідомого в людині. У зв'язку з цим право на життя являє собою складне явище, структурними елементами якого є три права: право на фізичне існування людини, право на гідне життя і право на вільний духовний розвиток.

Як право на життя в цілому, так і його складові елементи мають природно-правову природу, що характеризується ознаками вродженості, невідчужуваності і рівності. Під вродженістю природного права, на думку більшості науковців, слід розуміти не момент, а порядок придбання права, а саме, що дане право ніхто не дарує і не встановлює, воно впливає з самої природи людини. Право на життя як позитивне право – це визнане і гарантоване державою суб'єктивне природне право людини як біосоціодуховної істоти на самореалізацію.

Виходячи з міжнародно-правових стандартів забезпечення і захисту права на життя, держава покладає на себе зобов'язання здійснювати діяльність за такими напрямками:

- не допускати посягань на життя людини;
- не вживати дій, що сприяють виникненню загрози праву на життя;
- сприяти створенню сприятливих умов реалізації права на життя;
- застосовувати свої владні повноваження в разі зазіхань на людське життя.

Таким чином, право на життя – одне з основних особистих прав людини, що захищається міжнародним правом і конституціями більшості демократичних країн. Право на життя – фундаментальне природне право людини, закріплене нормами багатьох міжнародно-правових документів про права людини як на універсальному, так і регіональному рівнях. На захист цього права спрямовані зусилля численних міжнародних міжурядових і неурядових організацій. Така значна увага обумовлена тим, що велика кількість держав визнає право людини на життя абсолютною цінністю світової цивілізації, оскільки всі інші права втрачають смисл і значення у випадку загибелі людини.

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

2.1. Правові гарантії та механізми захисту права на життя.

Право людини на життя визнається і захищається, забезпечується як міжнародною спільнотою, так і кожною державою окремо. Для забезпечення права на життя в кожній державі створюються і діють спеціальні інститути і механізми. Як і щодо інших прав людини забезпечення права на життя означає визнати це право, цінувати його, охороняти, захищати і відновлювати. Функції держави в забезпеченні права на життя проявляються у створенні умов для реалізації права на життя, в його охороні, захисті, відновленні. Невиконання або неналежне виконання перерахованих функцій призводить до того, що держава (в особі її органів) не в змозі забезпечити реалізацію юридичних гарантій права на життя, за що має нести відповідальність [28, с.27].

Право на життя в Україні забезпечується комплексом правових норм, закріплених як у Конституції України, так і в галузевому законодавстві. Це норми ті ж, що і забезпечують конституційні гарантії, гідне життя і вільний розвиток людини, державну підтримку малозабезпечених громадян і інші гарантії соціального захисту: право не піддаватися тортурам, іншому жорсткого поводженню чи покаранню, а також медичним, науковим чи іншим дослідженням; право приватної власності; право на працю в умовах безпеки і гігієни, за винагороду не нижче встановленого законом мінімального розміру оплати праці; право на відпочинок; право на соціальне забезпечення; право на охорону здоров'я та медичну допомогу; право на сприятливе навколишнє середовище і т.д.

Забезпечення права на життя отримує свою конкретизацію і розвиток в законодавчих і інших правових актах, що визначають зміст тих чи інших аспектів даного права, а також організаційні, фінансові та інші умови їх реалізації. Правові гарантії права на життя містяться в нормах різних галузей права. Гарантія (від французького *garantie*) – за порука. Поняття гарантій базується на основних принципах, вироблених людством: гуманізму, справедливості, законності,

доцільності, рівноправності та ін. За своєю сутністю гарантії є системою умов, що забезпечують задоволення інтересів людини. Їх основною функцією є виконання зобов'язань державою та іншими суб'єктами у сфері реалізації прав особистості. Об'єктом гарантій виступають суспільні відносини, пов'язані з охороною і захистом прав людини, задоволенням майнових і немайнових інтересів громадян. Зміст гарантій досить динамічний і обумовлений їх цільовою, інституційною та функціональною спрямованістю, залежить від суспільно-політичних, духовних та інших процесів, що відбуваються в країні на певних етапах її історичного розвитку [59, с.4].

У теорії права поняття гарантій тісно пов'язане з такими категоріями, як «соціальний захист», «правовий захист», «система забезпечення», «умови», «чинники», в порівнянні з якими воно часом набуває більш широкого або, навпаки, вузького змістовного значення [45, с.27].

Система правових гарантій, що забезпечують захист права на життя складається з гарантій матеріальної, політичної, духовної, юридичної спрямованості. І кожна з цих гарантій дає можливість людині реалізувати своє головне право в різних сферах діяльності [93, с.151].

Юридичні гарантії являють собою систему юридичних засобів і способів охорони і захисту прав людини і громадянина. Перш за все, мова йде про обов'язок держави забезпечити особистості право на судовий захист, всі інші способи, не заборонені законом, а також право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, в тому числі безкоштовної, на доступ до правосуддя і на компенсацію заподіяної шкоди.

Порушення прав, свобод і законних інтересів громадян часто супроводжується заподіянням шкоди людині. Конституційна гарантія в цих випадках полягає у тому, щоб відновити порушене право, так і у відшкодуванні заподіяної людині матеріальної та моральної шкоди.

Види відповідальності за заподіяну шкоду закріплені у спеціальних законах. Наприклад, відшкодуванню підлягає шкода, заподіяна незаконним накладенням адміністративного стягнення, незаконним притягненням до кримінальної

відповідальності та ін. Розмір відшкодування заподіяної як матеріальної, так і моральної шкоди встановлюється судом. Правильне застосування законів, правомірність діяльності органів законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування в сфері реалізації прав і свобод громадян забезпечується, згідно з Конституцією України, системою правосуддя.

Перш за все, гарантією захисту права на життя є конституційний лад, заснований на суворому додержанні Конституції, невідчужуваних природних прав і громадських принципах та нормах міжнародного права. Ця найвища гарантія трансформується Конституцією України в систему визначених обов'язків держави щодо забезпечення прав і свобод, сформульованих у 2 розділі Конституції України. Серед них можна відзначити наступні: державний захист; самозахист прав і свобод усіма способами, не забороненими законом, оскарження дій посадових осіб, звернення до засобів масової інформації, використання правозахисних організацій і громадських об'єднань і ін.; судовий захист; міжнародний захист; відновлення порушеного права, забезпечення його реалізації, відшкодування заподіяної людині матеріальної та моральної шкоди; непорушність і невід'ємність прав і свобод [12].

Серед юридичних гарантій права на життя слід розрізняти гарантії реалізації і гарантії охорони.

До першої групи належать: межі прав і свобод, їх конкретизація в поточному законодавстві; юридичні факти, з якими пов'язується володіння і безпосереднє користування ними; процесуальні форми реалізації; заходи заохочення і пільги для стимулювання правомірної та ініціативної їх реалізації.

Другу групу юридичних гарантій становлять конституційний нагляд; заходи захисту і заходи відповідальності винних за порушення права на життя; процесуальні форми здійснення контролю і нагляду; засоби попередження і профілактики порушень права на життя та інші правові засоби [65].

Система гарантій реалізації права на життя складається в покладанні на держава ряду обов'язків, які можна поділити на дві групи: стосуються усіх громадян України і стосуються життя окремої людини.

До числа перших обов'язків-гарантій відносяться: відмова від війни як засобу вирішення міжнародних конфліктів і участі в ній; цілеспрямована боротьба зі злочинами проти особистості, забезпечення належної законності і правопорядку; встановлення особливого порядку зберігання, поширення і застосування зброї. Другі обов'язки-гарантії пов'язані з визнанням ряду конкретних дій, які посягають на життя і здоров'я людини, злочинами, і закріпленням їх як таких у чинному українському кримінальному законодавстві.

Гарантії права на життя можна розділити за різними галузями права: цивільно-правові, кримінально-правові, адміністративно-правові та інші.

Вдосконалення законодавчої бази в галузі охорони життя і здоров'я населення та організації охорони здоров'я – один з механізмів правового регулювання підвищення якості гарантій права людини і громадянина на життя.

Кримінальний кодекс України містить ряд норм, що охороняють життя людини. Встановлено кримінальну відповідальність: за умисні вбивства (ст. 115-118) та вбивство через необережність (ст. 119); доведення до самогубства або до замаху на самогубство шляхом погроз, жорстокого поводження або систематичного приниження людської гідності потерпілого (ст. 120); залишення в небезпеці (ст. 135), ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 і ін.).

Найважливішою гарантією права на життя є створення сприятливого навколишнього середовища. Відповідно до Декларації Стокгольмської конференції з проблем навколишнього середовища безпечне (здорове, сприятливе) навколишнє середовище – це середовище, якість якого дозволяє людині жити на задовільному рівні. Ця якість обмежена порівняно вузькими рамками фізичних і хімічних умов, відповідних анатомічній та фізичній характеристикам людини [30, с.50].

Якщо ж ці умови не дотримуються, то підриваються природні передумови для здорового життя людей, соціального самовираження особистості. Таке середовище не можна назвати безпечним для людини, суспільства. В юридичному

сенсі якість навколишнього середовища визначається встановленими в правовому порядку нормативами.

Ставши членом Ради Європи, наша країна взяла на себе зобов'язання, спрямовані на захист прав і свобод людини, серед яких і право на життя. Україна зобов'язана, незважаючи ні на які проблеми забезпечувати безпеку людей, які проживають і перебувають на її території. Для цього потрібно, щоб усі державні та муніципальні структури чітко скоординували свою роботу в цьому напрямку. Кожна неприродна смерть повинна розглядатися як серйозна подія з виявленням причин і відповідними правовими висновками. Держава зобов'язана в повній мірі реалізовувати гарантії недоторканності особи і власності, захищати життя, здоров'я і гідність громадян до Конституції України [63, с.58].

Тому в разі проголошення гарантій, що забезпечують право на життя, і неможливості їх здійснення держава несе відповідальність за їх невиконання.

Ця відповідальність регламентується вищеназваними вітчизняними нормативними актами, а також Європейською Конвенцією про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. та іншими міжнародними документами. Стаття 2 Конвенції спрямована на те, щоб захищати від незаконного позбавлення життя. Держава несе відповідальність за вбивства, вчинені співробітниками при виконанні ними посадових повноважень, тобто держава визнається винною у порушенні статті 2 Конвенції [88]. Зазвичай найскладніше – довести, що саме держава несе відповідальність за настання смерті. Тому Європейський Суд часто встановлює порушення статті 2 не тому, що є докази винуватості держави у настанні смерті, а тому, що до вбивства особи не було проведено адекватне розслідування за фактом смерті [52; 53].

Європейський Суд визначає, чи несе держава відповідальність за смерть людини відповідно до стандарту доведення «поза розумними сумнівами», тобто досягнення необхідного рівня доведеності визначається співіснуванням досить переконливих, зрозумілих і узгоджених висновків або неспростовних презумцій [26, с. 84].

Але питання про те, наскільки переконливі такі висновки і неспростовні презумпції розглядається відповідно до обставинами кожної конкретної справи, а також серйозності і природи звинувачень, які висуваються.

Важливим у вирішенні питання про захист права на життя є підвищення відповідальності держави за видання законів, які недостатньо чітко регулюють питання, що стосуються права на життя, а також органів державної влади та їх посадових осіб – за незаконні дії (або бездіяльність) у сфері реалізації нормативно-правових актів, що стосуються порушення права на життя. Висока правова культура протидіє прагненню держави стати вище права і закону це – одне з важливіших гарантій прав і інтересів громадян.

Роль держави у забезпеченні права на життя полягає і в тому, що держава має у своєму розпорядженні систему органів, які зобов'язані здійснювати діяльність щодо захисту прав і свобод; держава має всвоєму розпорядженні набір ефективних засобів не тільки для захисту і відновлення порушених прав і свобод, а й для не допущення подібних порушень; тільки акт державного органу має необхідну обов'язкову силу по відношенню до усіх інших актів; держава має апарат примусу з метою притягнення винного в порушенні, в посяганні на право на життя до відповідальності. Всі інші способи захисту права на життя доповнюють, але не замінюють державного захисту [28, с.27].

Відновлення порушених прав – це одна з функцій держави. Відновлення здійснюється за рішенням суду, так як головною формою захисту порушених прав, поряд з іншими позасудовими формами, є судовий захист прав людини, зокрема і права на життя.

За Конституцією України людина набуває права від народження, більш того, оскільки саме право на життя людина отримує від своїх батьків, а не від юридичного акту, завдання держави полягає не тільки в закріпленні в Конституції «права» на життя, а й у встановленні і захисті прав, похідних від факту народження. Відсутність в Конституції тієї чи іншої держави закріплення права на життя аж ніяк не означає, що людина не має права жити і держава в будь-який момент має право позбавити його життя. В рівній мірі закріплення в Конституції

права на життя не гарантує людині, що вона повністю позбавлена злочинних посягань на своє життя і помре природною смертю.

Таким чином, рівень гарантованості будь-якого передбаченого конституцією права є показником реалізації права на життя в тій чи іншій сфері. Чим гірше реалізуються різні конституційні права людини, тим більша загроза її праву на життя.

Держава зобов'язана мати ефективну систему захисту життів своїх громадян, зобов'язана забезпечити їх безпеку. І якщо прийняте державою законодавство не сприяє виконанню цього завдання, то воно повинно бути змінено [28, с.27].

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що гарантії права на життя визначаються як система умов, що забезпечують задоволення благ і інтересів людини і громадянина в його життєдіяльності. Основна функція гарантій полягає в тому, щоб змусити державу виконувати свої обов'язки у сфері реалізації прав людини. Реальність права людини на життя проявляється через реальність його гарантій, а забезпечення прав і свобод за допомогою конкретних гарантій – і, перш за все, конституційне гарантування полягає у їх правовому закріпленні в Конституції України і в інших нормативних актах для його реального здійснення.

Механізм відтворення соціальних взаємин – правовий контроль, що включає в себе два основних елементи – норми (запропоновані правила поведінки) і санкції (покарання за недотримання цих норм). Наявність заохочення за дотримання норм і санкцій за їх недотримання робить поведінку індивідів в суспільстві передбачуваною [90, с.9].

Якщо у якоїсь норми відсутня відповідна санкція, вона перетворюється лише в заклик, втрачаючи при цьому функцію базового елемента контролю. Правовий контроль можна назвати фундаментом стабільності суспільних відносин, що забезпечує і гарантує право на життя. Його відсутність або ослаблення веде до напруженості і нестійкості в суспільстві.

На основі дослідження конституційно-правових гарантій права на життя, аналізу українського законодавства і практики правового регулювання реалізації

права на життя можна зробити висновок про те, що в законодавстві України закріплені практично всі основоположні гарантії права на життя. Однак проблема ефективного забезпечення повноцінної реалізації права на життя коріниться в недотриманні умов ефективної реалізації цих гарантій на практиці.

Практична цінність прав і свобод людини та громадянина полягає у їхній реальності, під якою розуміється можливість здійснення повноважень, що впливають зі змісту того чи іншого конкретного суб'єктивного права. Реальність прав людини забезпечується низкою гарантій, тобто засобів, способів і умов, використовуючи які, суб'єкт досягає повного і безперечного здійснення своїх прав. Ці гарантії залежать від рівня демократії, розвитку економіки, правової культури, суспільства, від ступеня незалежності судової влади, від співмірності встановлених законом обмежень тощо [87, с.12].

Розглянувши право на життя та ряд проблем тісно пов'язаних з ним, необхідно акцентувати увагу на обов'язку держави щодо забезпечення кожному права на життя. Одним із таких обов'язків є швидке, об'єктивне розслідування насильницького позбавлення життя особи, замаху на життя, випадків застосування зброї державними органами. Розслідування має відбуватися негайно і в розумні строки, це засвідчуватиме швидку реакцію органів державної влади на правопорушення та впевненість громадськості у виконанні державою своїх обов'язків [25, с.568].

На думку А.Зайцевої, до обов'язків держави слід віднести і проведення відповідних навчань для підготовки високопрофесійних кадрів в системі судових та правоохоронних органів. Перш за все, працівники поліції та інших силових структур, які забезпечують безпеку держави, повинні бути обізнані щодо правомірності застосування силових методів в тій чи іншій ситуації для того, щоб своїми діями не створити загрози для життя та здоров'я людини. Вони повинні володіти високою правовою свідомістю, правовою культурою, а також докладати усіх зусиль для захисту прав людини, зокрема і невід'ємного права на життя [40, с.17].

Захист права на життя відбувається і шляхом прийняття державою відповідних законів та інших нормативно-правових актів. При цьому, надзвичайно важливо є не тільки закріпити в національному законодавстві норми щодо захисту права людини на життя, але ще й проконтролювати їх дотримання та виконання.

За твердженням О.Домбровської, «однією з основних гарантій дотримання прав та свобод людини, зокрема і невід'ємного права на життя, є прозора і незалежна діяльність судової гілки влади. Саме судові органи покликані здійснювати правосуддя, при цьому будучи незалежними від жодної гілки влади» [39, с.15].

До загальних гарантій можна віднести демократію, народовладдя, політичний та ідеологічний плюралізм, миролюбну зовнішню політику, економічну багатоманітність та добробут населення.

За твердженням О.Рогової «юридичними гарантіями права людини на життя є цілісний комплекс цивільно-правових, еколого-правових та медико-правових гарантій права людини на життя як засобів правового захисту цього права» [75, с.12].

Серед гарантій, закріплених медичним законодавством, науковцями визначаються загальні та спеціальні медико-правові гарантії права людини на життя. Визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави розглядається в якості загальної гарантії та є одночасно одним із важливих чинників виживання та розвитку українського народу та є передумовою збереження життя кожного українця. В контексті аналізу правових норм національного законодавства України та норм міжнародного гуманітарного права прослідковується тісний взаємозв'язок між правом на життя та правом на охорону здоров'я. Охорона здоров'я є системою заходів, головна мета яких полягає у забезпеченні та підтримці активного довголіття та життєдіяльності людини. Тому законодавчі гарантії права на охорону здоров'я варто розглядати одночасно і як гарантії права на життя в його широкому розумінні.

Право на безпечне довкілля також виступає як своєрідна ціннісно-правова визначальна установка, що має спрямованість на реалізацію досягнення безпечної якості навколишнього середовища заради збереження життя та здоров'я людини. Саме це і зумовлює погляд на право людини жити в сприятливому навколишньому середовищі як на еколого-правову гарантію реалізації права на життя [75, с.12].

Законодавчі норми, що регламентують медичну діяльність, слугують гарантіями права на життя людини (пацієнта) та виступають як «презумпція незгоди»: передумовою будь-якого медичного втручання є отримання згоди людини. Виняток становлять невідкладні випадки наявності реальної загрози життю особи, коли медична допомога надається без її згоди, або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника.

Норми, що закріплюють право на життя, слід тлумачити комплексно як сукупність (систему) зобов'язань держави щодо захисту людського життя. Дані зобов'язання можна поділити на негативні і позитивні. Негативні зобов'язання є обов'язком держави не здійснювати протиправних дій, здатних спричинити порушення права людини на життя. Негативні зобов'язання є лише частиною зобов'язань держави, невиконання яких є підставою для притягнення останньої до правової відповідальності за національними законами або за міжнародним правом [45, с. 30].

Другу частину зобов'язань держави слід віднести до позитивних, яка передбачає активні дії держави щодо забезпечення та захисту права на життя. Дані зобов'язання можна розглядати в широкому і у вузькому сенсі. У широкому сенсі дана група має на увазі обов'язок держави щодо створення системи органів влади та організацій, що займаються захистом прав людини в цілому і права на життя зокрема, шляхом законодавчої діяльності, а також контролю за діяльністю тих чи інших організацій і груп осіб. У вузькому сенсі дана категорія зобов'язань має на увазі конкретні зобов'язання органів держави щодо захисту права на життя [45, с. 31].

Позитивні зобов'язання можна також класифікувати на організаційні (матеріальні) і процесуальні. При цьому перші, як правило, носять превентивний характер, тоді як процесуальні зобов'язання припускають обов'язок держави, в разі порушення права на життя або підозр про можливість такого, провести ефективне та об'єктивне розслідування обставин справи з метою визначення причинно-наслідкового зв'язку і покарання винних, а також запобігання подібних ситуацій в подальшому.

Саме виконання з боку держави всього комплексу зобов'язань може бути ефективною гарантією права людини на життя, і одночасно гарантією непритягнення держави до правової відповідальності як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні. Крім того, перелік позитивних і негативних зобов'язань не може вважатися вичерпним. З огляду на, що зобов'язання можуть не мати безпосереднього нормативного закріплення, саме судові розслідування конкретних справ, що стосуються захисту права на життя, можуть привести до виявлення (і, відповідно, реалізації на практиці) нових зобов'язань позитивного характеру щодо захисту права громадян

Дотримання та захист права на життя значною мірою залежить і від рівня розвитку суспільства, а саме: його освіченості, моральних переконань, наявності високої правової культури та правової свідомості. Слід зазначити, що дотримання права на життя починається з кожного з нас – з нашого ставлення до оточуючих. Відносини між нами та близькими є малою моделлю всього суспільства. Тому надзвичайно важливо кожному із нас усвідомити глибоку цінність та вагомість права на життя – а цього можливо досягнути шляхом самовиховання, підвищення рівня правових знань та правосвідомості. Таким чином, змінюючи себе ми поступово і непомітно змінюємо суспільство, в якому ми живемо.

2.2. Правове регулювання виникнення права на життя та проблема абортів

Право на життя є одним із найважливіших особистих прав і свобод, які гарантують не тільки тілесне існування людини, як біологічної істоти, але й

суб'єкта суспільних відносин [65]. Саме тому зміст, дотримання та захист цього права досить часто стають предметом гострої полеміки, оскільки стосуються широкого спектру різних сфер життєдіяльності суспільства та держави: права, політики, релігії, філософії, медицини.

Незважаючи на те, що тема захисту права на життя досить добре відображена як в теоретичному, так і в практичному аспекті, необхідно приділити особливу увагу окремим моментам реалізації права на життя, за якими ні громадськість, ні міжнародне співтовариство, ні Європейський Суд з прав людини поки що не прийшли до єдиної думки. Примітно, що ті аспекти права на життя, на які хотілося б звернути особливу увагу, відносяться до двох протилежних питань – моменту виникнення права на життя і моменту його припинення (а точніше, права особи на допомогу в припиненні життя – право на евтаназію).

На сьогоднішній день, комплексний аналіз правової категорії «право на життя» неможливий без встановлення початкової точки відліку людського життя та визначення моменту виникнення права на життя [31, с. 46]. Проблема визначення початку життя людини, тобто моменту, після якого вона набуває права на життя і його охорону, досить важлива з багатьох причин, у тому числі й пов'язаних з медичною діяльністю. Виникнення права на життя людини має не тільки теоретичне значення, від розв'язання цієї проблеми залежать питання правоздатності, визначення правової природи абортів і ряд інших. Комплексний аналіз юридичної і медичної літератури дозволяє виділити три підходи до визначення початку життя людини, відповідно до яких право на життя у людини виникає: з народження; з моменту зачаття; у різний термін внутрішньоутробного розвитку [36, с.46]. Конституція України у ст. 27 закріплює положення: «кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [12]. Отже, положення Конституція України гарантують кожній людині право на життя, однак Основний Закон не визначає моменту, з якого починає діяти відповідне право, що гарантується нею.

Важливим аспектом даної проблеми є відповідь на питання щодо визначення початку виникнення права на життя. Серед науковців, так і в

законодавстві існують певні розбіжності у визначенні цього моменту. Зокрема, на думку В. Голіченко та А. Попова: «з точки зору сучасної біології (генетики та ембріології) життя людини як біологічного індивідуума починається з моменту злиття ядер чоловічих і жіночих статевих клітин та утворення єдиного ядра, що містить неповторний генетичний матеріал» [27, с. 45]. А. Попов окремо наголошує, що «вже перша клітина – зигота – є неповторною особистістю і містить повну інформацію про людину: стать, зріст, колір волосся, риси обличчя, групу крові, особливості. Кілька днів після зачаття у дитини формуються дихальні органи. Серце починає битися через 18 днів, після 21 дня починає працювати особлива система кровообігу, кров дитини не змішується з кров'ю матері і може відрізнятись від неї за групою крові. Протягом всього внутрішньоутробного розвитку новий людський організм не можна вважати частиною тіла матері. Не можна його порівнювати з організмом матері. Тому зрозуміло, що аборт на будь-якій стадії вагітності є навмисним припиненням життя людини, як біологічного індивідуума» [70, с.6].

Деякі науковці у своїх дослідженнях схиляються до підтримки визнання за ембріоном правосуб'єктності з моменту зачаття та відповідного нормативного закріплення цього положення. На думку Е. Перевозчикової «конституційне закріплення права на життя людського ембріону з моменту зачаття може розглядатися в якості бази для правового регулювання репродуктивних прав людини, використання людських ембріонів у науково-дослідних та терапевтичних цілях» [67, с.9]. Цікавою є позиція О. Селіхової, яка зазначає, що саме «з моменту народження починається соціальне життя людини, в той час як розвиток майбутньої особистості відбувається вже під час внутрішньоутробного розвитку» [80, с.14].

У Франції життя дитини починає захищатися державою через 10 тижнів після зачаття, в Данії – після 12 тижнів, в Швеції – після 20. У багатьох країнах життя юридично захищене тільки після народження. Більш широко трактують право на життя конституції Словацької Республіки (ст. 15) і Чеської Республіки (ст. 6), проголошуючи, що людське життя варте охорони ще до народження.

Конституція Ірландії також гарантує: «Держава визнає право на життя ненародженої і, маючи на увазі рівне право на життя матері, гарантує у своїх законах повагу і, наскільки це можна, захищає і підтримує своїми законами це право» (ст. 40) [13].

Також слід зазначити, що окремі дослідники, серед яких М. Малейна, Г. Романовський, вважають, що «незважаючи на те, що зачата дитина в майбутньому може стати суб'єктом права, навряд чи слід розглядати її, як правоздатну та з наявністю інших прав ще до народження. Суб'єктивні права можуть виникнути лише у реально існуючого об'єкта» [79, с. 151].

Г. Романовський зауважує, що «фіксація залежності виникнення правосуб'єктності від факту народження є найбільш доцільною» [77, с. 182]. Так, Альберт Бернер, спираючись на погляди римських юристів, писав, що «ембріон – частина матері, подібно, як плоди – частини дерева, та плід людський, не відокремившись від матері, істотою самостійною визнати не можна» [44]. Проблемі визначення моменту виникнення права на життя приділяли уваги різні автори. Однак, в будь-якому випадку необхідно якщо не визнавати за людським ембріоном право на життя, то, щонайменше, необхідно створити умови для нормального розвитку та, в подальшому, народження дитини. Достатньо чітко обгрунтовує необхідність кримінально-правового захисту життя ембріона Н. Крилова: «життя людського ембріона має ту значимість, яка дає підставу для її захисту. Кожна людина на Землі пройшла через стадію ембріонального розвитку, перш ніж народитися та отримати правовий статус особистості. Якщо вже Кримінальний кодекс стає на захист тварин, передбачаючи відповідальність за жорстоке з ними поводження, що спричиняє загибель або каліцтво, то чому в цьому відмовлено людському ембріону?» [57, с.203].

А. Піонтовский, наприклад, вказує на те, що «найбільш правильно охороняти життя людини в самому процесі народження» [59, с. 4]. Н. Семернева повністю погоджується з цією точкою зору. Цієї ж позиції дотримуються і багато інших вчених. У сучасній літературі все більш активно відстоюється позиція,

відповідно до якої право на життя має вважатися недоторканим з моменту зачаття.

Варто зазначити, що єдиної точки зору про правовий статус людського ембріона на сьогоднішній день немає. Так, в Декларації прав дитини 1959 року вказується, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження». Пізніше ст. 1 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року встановила, що дитиною «є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [9]. К. Фарахшіна вважає, що «визначення «дитини», закріплене в Конвенції про права дитини дає можливість різного тлумачення моменту виникнення прав в залежності від того, якої концепції про початок життя держави дотримуються» [31, с.46]. Дійсно, під час підписання та ратифікації Конвенції деякі держави зробили заяву з приводу тлумачення її положень щодо питання про початок життя. Так, Аргентина зробила застереження про те, що ст. 1 «тлумачиться нею в світлі того, що термін «дитина» означає людську істоту з моменту зачаття до досягнення вісімнадцятирічного віку» [71, с.94]. Тим часом чимала частина держав зробила застереження протилежного змісту, що вказують саме народження дитини як момент виникнення права на життя. Наприклад, застереження Великобританії вказує, що з її боку положення про право на життя тлумачиться як чинне щодо людини лише з моменту народження. Схожу позицію побічно висловила і Франція, вказавши на неприпустимість тлумачення положень міжнародного права які обмежують право добровільного переривання вагітності [71, с.95].

Також варто навести приклад Американської конвенції про права людини. П. 1 ст. 4 даного акту містить положення про те, що «право [на життя] охороняється законом, в цілому – з моменту зачаття» [1]. Подібна позиція країн Латинської Америки самим прямим чином позначилася на внутрішньому законодавстві країн-учасників даної Конвенції щодо штучного переривання вагітності (тобто абортів). Так, в ряді країн регіону (Венесуелі, Гватемалі,

Гондурасі, Колумбії, ряді інших) аборти заборонені і законодавчо прирівнюються до вбивства, за винятком випадків, коли дана міра необхідна для порятунку життя жінки. В інших країнах (Аргентина, Болівія, Бразилія, Мексика, Перу, Уругвай та ін.) дана міра допускається лише при відповідних медичних показниках та інших виняткових випадках (наприклад, при згвалтуванні). Примітно також, що жодна країна Латинської Америки (за винятком Куби, яка не приєдналася до цієї Конвенції) не відноситься до країн, де штучний аборт дозволений за будь-яких обставин за бажанням жінки [36, с.50]. Така позиція південноамериканських держав обґрунтована, крім іншого, традиційно сильними позиціями католицької церкви в даному регіоні. Римська католицька церква є одним з найбільш послідовних противників абортів. На думку католиків, аборт є безсумнівним гріхом, при цьому не допускається винятків навіть у випадках, коли вагітність стала результатом згвалтування або інцесту, так само як не допускає прямого абортів для порятунку життя жінки, не засуджуючи, проте, випадків втрати плоду як «вторинного ефекту» порятунку життя жінки.

Однак подібна позиція є в міжнародному праві швидше винятком, ніж правилом. Навпаки, у зв'язку з наведеним вище більш поширеним трактуванням виникнення права на життя, обумовленого народженням, в уявленні більшості частини міжнародного співтовариства штучне переривання вагітності не є порушенням права людини на життя. Хоча Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод не регламентує даного питання, позиція Європейського Суду з прав людини дозволяє судити про те, що початком життя (і, відповідно, моментом виникнення правоздатності) слід вважати момент фізичного народження людини, а не її зачаття.

Не можна не відзначити, що в ряді випадків міжнародне право не тільки не вважає штучний аборт порушенням права на життя, а й розглядає переривання вагітності як реалізацію права на життя, здоров'я, а також репродуктивних прав жінки. Так, Протокол до Африканської хартії прав людини і народів про права жінок в Африці від 11 липня 2003 року зобов'язує Сторони вжити заходів до захисту репродуктивних прав жінок шляхом дозволу медичних абортів в разі

сексуальних посягань, зґвалтування, інцесту, а також випадків, коли продовження вагітності ставить в небезпеку фізичне і ментальне здоров'я матері або її життя. Дана правова позиція, подібно до наведеної вище заборони абортів в Південній Америці, також багато в чому обумовлена релігійною точкою зору на проблему абортів і співвідношення їх з правом на життя. Значна частина країн, які ратифікували цю хартію, сповідує іслам. Ісламська ж релігійна традиція в більшій частині випадків забороняє аборти. Значна частина мусульманських теологів вважає, що життя зародка в материнській утробі повинно захищатися нарівні з життям повноцінної людини [57, с.204].

На даному етапі розвитку в Україні, та в деяких інших країнах, людський плід, незалежно від стадії його розвитку, не володіє правом на життя. Саме ця позиція покладена в основу законодавства, що дозволяє жінці самостійно вирішувати питання про материнство. Передбачено, що штучне переривання вагітності може бути проведене за бажанням жінки при вагітності строком не більше 12 тижнів, лише у деяких випадках штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від 12 до 22 тижнів [15].

Отже, життя – це досить складний процес існування людини, який включає в себе багато різноманітних та різнобічних аспектів. Що стосується моменту виникнення права на життя, то до тих пір, поки юристи не отримають єдиної думки вчених (медиків, біологів, ембріологів) щодо того, чи можна вважати людський зародок повноцінною особистістю, рішення щодо визнання за ембріоном права на життя не буде прийнятим. Як бачимо, найближчим часом ця проблема навряд чи буде вирішена. Тим не менш, сучасне європейське право та українське законодавство потребують певного доопрацювання з точки зору захисту життя ненароджених та новонароджених дітей.

Однак, зважаючи на культурне різноманіття, а також існуючу психологічну непідготовленість окремих верств населення до різкої зміни моральних принципів та навіть способу життя, українському законодавцю було б доцільно на сьогодні сформулювати не права ембріона, а тільки обов'язки людей, по відношенню до нього. На думку деяких науковців, рішення проблеми на сьогодні бачиться у

закріпленні захисту ембріона та визнання за ним людської гідності. Пропонується забезпечити відповідне нормативне закріплення шляхом доповнення статті 27 Конституції України формулюванням: «Держава гарантує повагу до людського життя з моменту зачаття» [57, с.205]. Дане конституційне положення стане першим кроком на шляху до нелегкого, але дуже необхідного закріплення гуманного та морально виправданого ставлення до людського ембріону в сучасному українському суспільстві.

За минулі десятиліття аборти стали масовим явищем, при цьому медична наука далеко просунулася у вивченні стадій внутрішньоутробного розвитку людини. Парадокс у тому, що чим більше людство дізнається про природу людини, тим більше наукове знання підводить об'єктивного дослідника до прийняття традиційних моральних цінностей. Так, з точки зору сучасної ембріології, з моменту запліднення людський ембріон – жива людська істота, відмінна від своїх батьків, яка належить до роду *Homo sapiens*, має свій власний унікальний генетичний код, динамічно розвивається, послідовно розкриваючи потенціал, закладений в нього природою. Тоді постає питання, чи може ембріон називатися людиною? Очевидно, що зароджене нове життя – це людина, яка має в очах Бога неперевершену цінність. На відміну від людей світу цього, які по-різному рахують час появи життя (від 14-го дня з моменту зачаття, коли ембріон впроваджується в стінку матки, до декількох тижнів), християни і багато лікарів вважають, що життя зароджується в момент запліднення. Тільки Бог може давати і відбирати життя. Але сьогодні гріховний світ намагається взяти на себе функції Бога [24, с. 120].

Відповідно до Вікіпедії «аборт (лат. *abortus* – викидень, від *aborior* – померти перед народженням) – є припиненням життя зачатої, але ще не народженої дитини, внаслідок якого настає переривання вагітності, і видалення її з матки до того, як дитина зможе жити самостійно (до 22 тижнів). Народження дитини після цього терміну називається передчасними пологами. Аборт може бути мимовільним (викидень) і медичним (пряме втручання – хірургічне чи медикаментозне). Медичний аборт за своєю суттю є дитино вбивством, і тому у

багатьох релігіях світу вважається смертним гріхом» [22]. У суперечці про аборти, головне питання – це життя. Справа навіть не в тому, як визначити, що таке життя і коли вона починається, – життя є життя і до нього не можна підходити легковажно. Суспільство повинно поважати життя, як народженої так і ненародженої людини, як святиню [31, с.47].

На сьогоднішній день, між багатьма науковцями точаться дискусії з питання щодо визначення моменту з якого зачатє людське життя стає людиною, і йому надається пакет усіх прав людини, зокрема і право на життя. Чи визначається це певним розміром зародка, його вагою, зростом, віком? Відповідаючи на дане запитання, доходимо до абсурдного твердження про те, що ембріон, якому виповнилось 2 місяці не є ще людиною, а ембріон віком в 3 місяці є людиною, і йому вже належать права людини, зокрема і невід’ємне право на життя.

За твердженням О. Мірошниченко, «Україна повинна докладніше регламентувати статус ембріона, подібно як це зробили інші країни світу, які заборонили використовувати їх з комерційною метою». У той же час, переривання вагітності не вважається порушенням права на життя [61, с. 14]. На думку О.Рогової, яка стверджує, що «хоч українське законодавство не розглядає ненароджену істоту як людину, все ж внутрішньоутробний період життя є необхідним етапом розвитку людини, тому має бути захищений так само, як і життя людини після народження» [75, с. 11]. Подібну думку поділяє і О.Домбровська [39, с. 10].

Та чи правильно і справедливо «визначати належність до людського роду» за віком чи іншими характеристиками? Безумовно, що людяність неможливо виміряти жодними мірками.

Тим часом універсальне уявлення про виникнення права на життя в міжнародному праві сьогодні відсутнє. Обидві існуючі точки зору (як визнання права на життя за людським зародком, так і принцип виникнення права на життя лише з моменту фізіологічних пологів) досить уразливі для критики. Дане питання, як бачиться, не може бути вирішене лише юридично, але має вирішуватися в світлі комплексного аналізу даного поняття як з юридичної, так і з

медичної, онтологічної точки зору. Однак незважаючи на той факт, що судові органи (в тому числі Європейський Суд) неодноразово висловлювали ставлення до абортів, як до явища, що не є порушенням права на життя, положення окремих нормативних актів і філософських і релігійних вчень говорять про зворотнє. Як бачиться, проміжним рішенням даного питання може стати визначення переліку підстав, які повинні визнаватися всіма державами достатніми для законного переривання вагітності – в першу чергу турбота про життя і здоров'я матері.

Відзначимо також, що окремі дослідники схильні говорити про необхідність якщо не визнання за людським ембріоном права на життя, то, щонайменше, про необхідність створення умов для нормального розвитку і, потім, народження дитини [61, с.15]. Варто відмітити думку В.Кожана, який наголошує на тому, що «поняття життя та право на життя не варто ототожнювати, але потрібно їх зіставляти, доцільно було б на законодавчому рівні врегулювати статус ненародженої людини та закріпити право на життя до пологів» [47, с. 103]. Науковець наголошує, що «законодавець повинен закріпити положення, яке передбачало б «примат» охорони життя як цінності. Тобто, враховуючи цінність життя за нормального перебігу вагітності, справедливіше віддати пріоритет праву на життя зачатої дитини, ембріона» [47, с. 107].

Гнучка позиція Європейського Суду з прав людини щодо права на життя в контексті абортів при цьому є цілком обґрунтованою, оскільки не тільки має на меті недопущення конфлікту права окремих держав-членів Ради Європи, а й заснована на позиції невтручання у внутрішні справи держав [51]. Що ж стосується моменту виникнення права на життя, то до тих пір, поки юристи не отримають єдиної думки вчених (медиків, біологів, ембріологів, філософів) щодо того, чи можна вважати людський зародок повноцінною особистістю, рішення щодо визнання за ембріонами права на життя прийнято не буде. Як бачиться, проте, найближчим часом ця проблема навряд чи буде вирішена. Проте, сучасне європейське право і національне законодавство потребують певного доопрацювання з точки зору захисту права на життя ненароджених і новонароджених дітей. Особливий правовий статус нездатних захистити себе

суб'єктів права і спеціальний його захист дозволить значно зменшити випадки халатності медичного персоналу і випадки дитячої смертності. Адже ні для кого не секрет, що випадки смертності дітей в Україні досить рідко оприлюднюються і, тим більше, доходять до судових розглядів. Саме обов'язковість проведення розслідувань неоднозначних випадків смерті дітей і посилення кримінальної відповідальності за злочини проти вагітних жінок (причому не тільки за вбивство, а й за інші дії, що викликали викидень або загибель плода) зможе викликати позитивні результати, втім, тільки при дійсно ефективному застосуванні норм на практиці. Крім того, проміжним рішенням даного питання може стати визначення переліку підстав, які повинні визнаватися всіма державами достатніми для законного переривання вагітності – в першу чергу з метою турботи про життя і здоров'я матері. До тих же пір, поки питання про статус життя людського зародка і, багато в чому, новонароджених дітей, залишається невирішеним, юристи та медики будуть неминуче стикатися з численними випадками «дивних» смертей новонароджених, а також, більш ніж ймовірно, самих породіль [79, с.154].

Отож, застосування штучного переривання вагітності (аборту) є ігноруванням особистості людини, неповага до людської гідності, повним знеціненням життя людини, порушенням невід'ємного права на життя людини. Суспільство, в якому легалізовані аборти немає світлого майбутнього, адже в ньому не захищаються права найменшої його ланки – зачатої дитини. На наш погляд, проблема реалізації прав людини на життя і на смерть має важливе соціальне значення, на яке впливає держава. Якщо держава зацікавлена в збільшенні чисельності населення, то вона повинна це законодавчо забезпечувати. Закони повинні захищати вагітних і тих, хто здійснює догляд за дитиною. Держава зобов'язана законодавчо закріпити матеріальні і моральні стимули, які можуть стосуватися не тільки батьків, але і тих, хто бере участь у догляді за дітьми. Аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства дозволив виявити тенденцію до захисту права на життя життєздатного плода людини, тобто пропонується охороняти життя з моменту зачаття.

2.3. Співвідношення права на евтаназію і права на життя

Фундаментальний характер цінності людського життя по відношенню до усіх правових і моральних реалій зводить будь-яке суспільно-правове питання (наприклад, допустимість абортів, смертної кари, можливості клонування людини), що в тому чи іншому аспекті стосується права на життя, в ранг загальнолюдських, глобальних проблем. Проте, у сучасний період склалася парадоксальна ситуація: цінність життя людини, як особистого немайнового блага зростає, що призвело до міжнародного та національного правового закріплення норм, які забезпечують всебічний захист життя, в той самий час коли життя окремої людини день за днем знецінюється [74, с. 60].

Про це свідчить активізація обговорення проблеми права людини на смерть та величезний інтерес до питання евтаназії. Така увага до даної теми, котра прослідковується останнім часом, пояснюється багатьма чинниками, серед яких: прогрес медицини, яка досягла великих успіхів у сфері реанімації і трансплантології, освоєнні нових методик життєзабезпечення, що дають можливість протягом тривалого часу боротися за життя пацієнта; неоднозначна ситуація з захворюваністю, в тому числі і з тяжкими, невиліковними хворобами, певні проблеми з функціонуванням лікарських установ, з якісним медикаментозним забезпеченням, відповідні дискусії на світовому рівні та певні зміни в наших ідеологічних орієнтирах, тощо. Саме цим і викликаний підвищений інтерес до евтаназії, яка безперечно є однією із найбільш спірних і невирішених медико-деонтологічних, релігійно-етичних і юридичних проблем сучасності [69, с.42]. Проблема евтаназії, що синтезує в єдине ціле складні юридичні, філософські, релігійні, медичні, соціальні та інші чинники, має величезне практичне значення.

На відміну від права на життя, яке закріплене як в національному, так і в міжнародному законодавстві, «право на смерть» ґрунтовно не прописане в жодному нормативно-правовому акті. Таким чином, людина не має права

здійснити вибір між своїм життям чи його припиненням законним шляхом [59, с.9-10].

У міжнародному праві останнім часом проблема евтаназії залишається досить актуальною, перш за все внаслідок посилення інтересу до неї у правовій доктрині і практиці деяких держав. Саме з можливістю реалізації права на розпоряджання власним життям і юристів, і медиків, і суспільство загалом турбує проблема евтаназії.

У науці існує ряд визначень даного терміну: вбивство з милосердя; позбавлення життя з метою звільнити хворого від невиліковної хвороби або нестерпного страждання; навмисне умертвіння невиліковно хворої людини з метою полегшення її страждань [41, с. 67].

В.Ворона визначає евтаназію як акт, за допомогою якого переривається життя людини за мотивами страждання, якщо особа, яка позбавляється життя (потерпілий) знаходиться за медичними показниками у безнадійному стані, коли її страждання нестерпні і якщо цей акт здійснюється іншими особами, в т. ч. медичними працівниками [32, с.200].

О. Івченко під евтаназією розуміє «умисне позбавлення життя хворого, здійснене лікарем або іншою особою за згодою хворого або його близьких або за особистою ініціативою лікаря або іншої особи за мотивами співчуття до хворого і з метою звільнення його від безперервних болісних страждань, викликаних невиліковною хворобою» [66, с. 133].

Актуальність цієї проблеми обумовлюється як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Об'єктивною причиною розгляду проблеми евтаназії є вічна проблема, яка завжди приваблювала і приваблює пересічних громадян і науковців – це проблема життя та смерті, вірніше гідного життя та гідної смерті [96, с.5]. Не менш важливим тут є питання: «Чи є життя найвищою цінністю людини?». Якщо так, то чи має право хто-небудь, крім неї, розпоряджатися цією цінністю? Суб'єктивною причиною виступають конкретні факти практичного застосування евтаназії легально і нелегально, у правовому і позаправовому просторах при невирішених корінних етичних, правових і філософських аспектах.

Проблема осмислення права людини на легку добровільну смерть в історії філософської думки не нова. Про евтаназію як благо і для самого хворого, і для оточуючих говорили ще античні мислителі: Сократ, Платон, стоїки та інші [94].

Евтаназія (гр. «eu» – добре + «thanatos»– смерть) – умисні дії чи бездіяльність медичних працівників, які здійснюються ними за наявності письмово оформленого клопотання пацієнта, який перебуває у стані, коли усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, з дотриманням законодавчо встановлених умов, з метою припинення його фізичних, психологічних і моральних страждань, у результаті яких реалізується право на гідну смерть [33]. Ставлення до проблеми евтаназії еволюціонувало від популярності ідеї «легального вбивства» на початку ХХ століття до ототожнення зі злочином проти людства.

Термін «евтаназія» запропонував у XVII ст. англійський філософ Френсіс Бекон, який був прихильником даної форми реалізації права людини на життя. Однак ще раніше, на початку XVI ст., у своїй книзі «Утопія» англійський письменник і філософ Томас Мор, описуючи ідеальну державу, вказував, що у госпіталях країни лікарі докладали всіх зусиль, щобвилікувати хворого, проте, якщо пацієнт страждав від невиліковної хвороби, що завдавала йому жахливих мук та страждань, він міг вибрати смерть [42, с.70]. Згодом дана позиція знаходить відображення і в правових актах. Як зазначала О. Капінус, «з укоріненням християнства ставлення до добровільної смерті починає зазнавати кардинальних змін – від нетерпимого і засуджуваного церквою до відображення її протиправності в загальногромадянських установленнях» [44].

У 1828 році в штаті Нью-Йорк був прийнятий перший закон, що забороняв евтаназію. Через деякий час і інші штати визнали цю заборону. В результаті до моменту прийняття 14-ї поправки до Конституції США, в більшій частині штатів сприяння самогубству було офіційно визнано злочином [41, с.68].

У XIX-XX ст. проблема евтаназії отримала новий зміст і набула міжнародного значення. Так, уже у 1906 році спроба легалізувати евтаназію була

зроблена в американському штаті Огайо. Однак тоді законодавчі збори проголосували проти законопроекту.

У сучасних публікаціях будь-яких наукових напрямів неодмінно присутня цитата Ф. Бекона, що «обов'язок медика не тільки в тому, щоб відновлювати здоров'я, але і в тому, щоб пом'якшувати страждання, викликані хворобою, а якщо недуг визнано невиліковним, лікар повинен забезпечувати пацієнту легку і мирну кончину. Адже, немає на світі блага більшого, ніж подібна евтаназія» [41, с. 68]. Одночасно можна назвати і тих мислителів, які не поділяли цю точку зору, серед них: Конфуцій, Піфагор, Аристотель, Епікур, Августин та інші. На противагу беконівській думці можна навести не менш яскраву конфуціанську, про те, що ми не можемо судити про смерть, коли не пізнали, що таке життя.

На думку О. Капінус, під «евтаназією слід розуміти умисне заподіяння смерті невиліковно хворому, здійснене на його прохання медичним працівником, а також іншою особою з мотивів співчуття до хворого і з метою позбавлення його від нестерпних фізичних страждань» [44].

Проблема евтаназії – це здебільшого проблема вибору (морального вибору суспільства, професійного та етичного вибору лікаря, персонального вибору індивіда). Цей вибір може і повинен здійснюватися на основі біологічної етики. Однак етичні норми не наділені ефективним механізмом реалізації. Тим паче, що в наш час, на жаль, відбувається атрофування моральних засад, що призводить до духовної кризи. Тому саме право, яке має різноманітні засоби регламентації тієї чи іншої діяльності, виступає мірою соціального компромісу та механізмом забезпечення суспільної безпеки [66, с. 133].

Декілька методологічних зауважень стосовно поняття евтаназія. По-перше, розрізняють примусову і добровільну її форму. Примусова евтаназія – це спричинення легкої, швидкої, штучної смерті хворій людині, але поза її волею, за приписом іншого суб'єкта, який несе або повинен нести відповідальність за прийняте рішення. Добровільна евтаназія – це спричинення легкої, швидкої штучної смерті хворій людині за її власним бажанням, коли вона цілком усвідомлює, що прийняла рішення про позбавлення себе життя [60, с.460].

По-друге, у літературі, що стосується евтаназії, проводиться розмежування понять активної і пасивної. Активна форма – умисне заподіяння невиліковно хворому на його прохання швидкої і легкої смерті з метою позбавлення його від болісних фізичних страждань, здійснене з мотивів співчуття. Пасивна форма – відмова від розпочатого життєпідтримуючого лікування на прохання невиліковно хворого для умисного і швидкого заподіяння смерті за допомогою утримання від виконання дій, спрямованих на підтримку життя, з метою позбавлення його від болісних фізичних страждань, здійснене з мотивів співчуття [23, с.26].

Необхідно відзначити, що ряд вчених вважає, що лише активна евтаназія може так називатися, оскільки спрямована на заподіяння смерті пацієнта, тоді коли пасивна евтаназія в принципі не може розглядатися як така, «оскільки за своєю спрямованістю такі дії медичного працівника не мають прямого умислу умертвити невиліковно хворого, а тільки спрямовані на позбавлення його від страждань» [60, с.461].

У 1977 р. в штаті Каліфорнія (США) після багаторічних обговорень було прийнято перший в світі закон «Про право людини на смерть», відповідно до якого невиліковно хворим людям надавалося право документально оформити своє бажання відключити систему життєзабезпечення при дотриманні визначених правил. На сьогоднішній день крім Каліфорнії евтаназія легалізована ще в 3 штатах Америки: Вашингтон, Орегон і Вермонт [91].

Так чи інакше, на сьогоднішній день перспективи легалізації «гідної смерті» всерйоз і як ніколи активно обговорюються на державному та міжнародному рівнях. І в той час, як більшість держав виступає проти евтаназії, частина країн і адміністративних одиниць держав вже легалізувала її або ж стрімко рухаються в цьому напрямку [29, с.35].

У 1993 році евтаназія була офіційно виключена зі списку караних діянь в Голландії, що *de facto* легалізувало право на смерть. Згодом евтаназія отримала офіційне закріплення в законодавстві країни з схваленням закону «Про перевірку випадків закінчення життя на прохання пацієнта і надання допомоги при самогубстві», який набрав чинності 1 квітня 2002 року. Цим законом

встановлюються обов'язкові для виконання лікарями критерії, при яких існує можливість здійснення евтаназії [44]. Відповідно до закону, смертельна процедура може бути застосована до хворих не молодше 12 років і здійснена тільки на вимогу пацієнта, якщо буде доведено, що його страждання нестерпні, хвороба невиліковна, і лікарі не можуть нічим допомогти. Для дітей старше 12 років обов'язковою умовою є згода батьків [44]. При цьому обов'язково потрібно повторну згоду самого пацієнта. Рішення уповноважені виносити як мінімум два лікарі, а в разі сумніву справа розглядається прокуратурою. Лікарі також підпадають під контроль спеціальних комісій з експертів з медицини, права та етики.

Влада Голландії схильна вважати, що даний акт не порушує прав підданих, так само як не є таким, що порушує будь-які зобов'язання держави по міжнародному праву. На думку представників Голландії, положення міжнародних договорів, які регламентують захист права на життя, зокрема ст. 6 Пакту про громадянські і політичні права і ст. 2 ЄКПЛ, «не орієнтовані на збереження стану невиліковних і нестерпних страждань» [8]. Мова в них йде лише про захист життя громадян від посягань на їх життя. В даному ж законі мова про це не йде. При цьому «універсальна заборона застосування евтаназії і надання допомоги при самогубстві не може бути ... здійснена виходячи з цих [міжнародно-правових договорів про захист права на життя] договорів. Застосування евтаназії за власним проханням пацієнта не представляє собою будь-якої форми навмисного позбавлення життя в тому сенсі, як про це йдеться в ... [що встановлюють право на життя і основи його захисту] статтях договорів». Легалізація евтаназії в Голландії викликала гостру критику з боку ООН [58, с.195].

Тим часом саме легалізація евтаназії в Голландії стала поштовхом для нових дискусій в цій сфері і, сигналом для інших держав. Вже у вересні 2002 року евтаназія була легалізована ще в одній країні Європи – Бельгії. Відповідно до прийнятого акту «процедурі може піддатися людина старше 18 років, чия хвороба не піддається лікуванню і викликає постійні фізичні або психологічні страждання.

Хворий повинен отримати дозвіл комісії, яка складається з восьми юристів і восьми медиків» [44].

У листопаді 2006 року з ініціативою дозволити евтаназію щодо неповноцінних новонароджених виступила група вчених у Великобританії. За словами ініціаторів цього заходу, «визнання «активної» евтаназії в цьому випадку зможе ... вберегти батьків від емоційного навантаження і фінансових проблем, пов'язаних з доглядом за важкохворими дітьми». Дана пропозиція викликала підтримку з боку багатьох громадських діячів, в тому числі представників медицини. Однак в разі встановлення подібної норми неминуче виникає питання про те, що права дорослих людей, що опинилися в схожій ситуації з проблемами зі здоров'ям, будуть порушені. Одні члени суспільства будуть мати менший обсяг прав, ніж інші, що буде, в свою чергу, безпосередньо порушувати положення національного та міжнародного законодавства про заборону дискримінації [23, с.26].

У Болгарії Закон про евтаназію не отримав схвалення. Крім того, його противники заявили, що евтаназія суперечить етичним нормам, клятві Гіппократа і принципам християнства, яке розглядає вбивство як злочин, навіть якщо воно вчинене з гуманних поглядів [82, с.72].

У даний час пасивна евтаназія законодавчо дозволена більш ніж в 40 державах світу. Єдиною країною, де (при суворому дотриманні певних умов) декриміналізована активна евтаназія, є Голландія. В інших зарубіжних країнах активна евтаназія заборонена під загрозою кримінального покарання.

У 1978 році на 39 сесії Всесвітньої Медичної Асамблеї була прийнята так звана «Декларація про евтаназію». Відповідно до цього документа, «евтаназія, як акт навмисного позбавлення життя пацієнта, навіть на прохання самого пацієнта або на підставі звернення з подібним проханням його близьких, є не етичною. Це не виключає необхідності поважного ставлення лікаря до бажання хворого не перешкоджати ходу природного процесу вмирання в термінальній фазі захворювання» [2].

Грунтовно досліджуючи явище евтаназії, деякі науковці погоджуються із необхідністю застосування пасивної евтаназії, сутність якої полягає в добровільній відмові хворого від лікування. Вчені ж заперечують необхідність закріплення активної евтаназії, яка пов'язана із виконанням відповідним медичним персоналом певних дій спрямованих на припинення життя безнадійно хворої особи [94].

Застосування евтаназії вимагає слідуванню чіткій процедурі дій, яка дозволить забезпечити інтереси особи та захистити її права. Порухення даної процедури призведе до жахливих наслідків – позбавлення життя особи. Таким чином, небезпека легалізації пасивної чи активної евтаназії міститься у навмисному позбавленні життя людини в корисливих цілях. Поняття евтаназія не використовується в чинному законодавстві України, лише в п. 4 ст. 281 Цивільного кодексу України вказується про заборону задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя [21]. Це означає, що Україна чітко визначила своє негативне ставлення до можливості легалізації евтаназії. Така позиція законодавця є абсолютно виправданою та такою, що відповідає загальноєвропейському підходу. Додаткова регламентація заборони здійснення евтаназії міститься у ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Там чітко передбачено, що «медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань» [15].

Сьогодні Україна, на жаль, знаходиться на 2 місці у рейтингу країн за темпами вимирання населення. А також посідає одне з останніх місць серед рейтингу Європейських країн за тривалістю життя, відстаючи від інших країн європейської спільноти на 10 років [86]. Ми не можемо говорити про узаконення права на евтаназію зараз – у перехідний та доволі складний період для країни. Війна на сході України, незабезпечення державою належного рівня життя громадян, за якого придбання навіть базового набору ліків для більшості населення є величезним ударом по кишені, «старіння» населення України – є тими чинниками, які сприяють вимиранню нації, а узаконення евтаназії

пришвидшить даний процес в декілька разів. Адже це дозвіл не боротися за життя важкохворих пацієнтів, лікування яких вимагає шалених коштів та старань лікарів, позбутися від «неблагополучних верств населення» (безхатьки, наркомани, психічнохворі люди). А найголовніше – це чудова законна можливість прибрати легальним способом «незручних» для влади чи бізнесу людей, що в умовах сьогодення є явищем вже звичним. На думку В.Кожана, «легалізація евтаназії в Україні призвела б до корупції в цій сфері, до незаконного взяття органів для трансплантації та до прикриття вбивств через евтаназію. Тому держава, яка проголосила життя людини найвищою цінністю, повинна всіма силами прагнути врятувати життя, а не допомагати його позбавити» [47, с.119].

У зв'язку з вищесказаним варто зазначити, що міжнародному співтовариству необхідно вжити ряд кроків для уніфікації підходів до правового регулювання статусу евтаназії, щоб уникнути подальшого розвитку даного інституту стихійним чином в різних формах, а також всіляких протиріч і конфліктів. Перш за все, необхідно найближчим часом прийняти міжнародно-правовий акт універсального або регіонального рівня, який встановлює чітко, вичерпне визначення евтаназії, як активної, так і пасивної, що встановлює також взаємозв'язок даного інституту з правом на життя. Чітко виражена позиція дозволить використовувати визначення в міжнародній і національній судовій практиці, а також в національній правотворчості. При використанні уніфікованого визначення усіма державами, які визнають пріоритет міжнародного права над внутрішнім, імовірність помилкового тлумачення того чи іншого діяння буде істотно менше, ніж в даний час.

Таким чином, з огляду на досвід зарубіжних країн узаконення евтаназії має свої переваги, зокрема припинення страждань невиліковно хворих людей, повна реалізація права на життя та можливість для таких пацієнтів стати донором для інших. Однак в умовах сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні даний процес є неможливим у нашій країні, оскільки може стати (і стане) зброєю в руках впливових осіб. Насамперед, нам потрібно побороти рівень корупції, який зараз залишається стабільно високим, підняти рівень правової культури та моральності

населення, забезпечити лікарні та інші медичні центри достатньою кількістю лікарських засобів та апаратурою належного рівня для якісного медичного обслуговування населення та врешті-решт забезпечити громадянам належній життєвий рівень, щоб евтаназія не була способом позбутися від проблем.

Оскільки, головною причиною прохання хворого пришвидшити настання смерті є сильний біль, то, на нашу думку, лікар повинен допомагати йому за допомогою великого вибору знеболювальних препаратів, якими сьогодні здатна оперувати медицина та особливою моральною підтримкою. За словами та вчинками лікаря завжди повинна бути надія [69, с. 44].

Пошуки альтернативи евтаназії призвели до того, що останнім часом у світі створюються хоспіси, до персоналу яких входять лікарі, кваліфіковані психологи, які допомагають людям пережити останній етап їхнього життя. Україна не відстає від такої тенденції і це є дуже правильний напрямок, яким потрібно рухатись і надалі. На нашу думку, більш важливим, ніж право індивідуума на легку смерть, є його право на достойне, якісне життя, у тому числі і в умовах хвороби, яке б включало право на лікування за допомогою гуманних методів, які б були спрямовані на те, щоб полегшити страждання і допомогти померти спокійно і безболісно.

На наш погляд, цілком обґрунтовано, що на сьогодні недопустимість евтаназії вважається у нашій країні загальноприйнятою нормою медичної практики. Враховуючи всі аргументи за і проти евтаназії, ми визначили власне ставлення до проблеми можливості легалізації евтаназії в Україні і воно є негативним. На сьогодні надання евтаназії правомірного характеру може потягнути за собою ряд негативних наслідків. Окрім того, евтаназія, як спосіб відходу з життя, не узгоджується з моральними і релігійними поглядами, а також національними традиціями українського народу.

Висновки до розділу 2

Право на життя в силу своєї природи в системі інших прав займає основоположне системоутворююче місце. Україна відповідно до своїх

міжнародних зобов'язань повинна надати праву людини на життя позитивні гарантії. Позитивні зобов'язання – це зобов'язання вживати всіх відповідних заходів з охорони життя, перш за все, створити законодавчу базу для забезпечення ефективного відвернення загрози порушення права на життя в широкому сенсі.

Гарантіями природних прав, в тому числі і права на життя, виступають певні законодавчі положення, які, в свою чергу, багато в чому визначаються економічними умовами, рівнем розвитку правосвідомості, ідеологічними пріоритетами, а часто розсудом законодавця. Ці гарантії можуть бути представлені у вигляді соціальних, економічних, політичних прав.

Права людини є визнаними та охоронюваними суспільством, державою рівними можливостями індивідів та їх об'єднань задовольняти свої природні та соціальні потреби. Сучасні конституції гарантують суб'єктивні права людини, а держава зобов'язується забезпечити гідний, вільний і справедливий розвиток особистості в суспільстві. Гарантії прав людини забезпечуються шляхом реалізації державою своїх владних повноважень щодо відновлення порушеного права. Відновлюючи порушене право, держава, є гарантом прав людини. Розробка проблем правового регулювання основних, фундаментальних особистих немайнових прав взагалі, в тому числі прав на життя і на гідну природну смерть, важлива для юриспруденції в цілому і для розвитку ряду фундаментальних положень теорії держави і права зокрема.

Проблема евтаназії вимагає зваженого рішення, що враховує основні проблеми даного інституту, наявні суперечності і двозначності законодавства, а також, що не менш важливо, позиції не тільки правових, а й суспільних інститутів, в тому числі неправових міжнародних організацій, релігійних установ і об'єднань, а також громадську думку в цілому. Лише в цьому випадку можливо прийти до рішення, яке б максимально влаштувало зацікавлені сторони. Природно, що висловити позицію, яка в рівній мірі відповідала б усім наявним, в тому числі прямо протилежним, думкам, надзвичайно складно. Це означає, що можливий міжнародно-правовий акт не може мати зобов'язуючий характер, лише рекомендаційний. З одного боку, це буде означати, що в певних країнах евтаназія

може практикуватися всупереч думці міжнародних органів, що, зазначимо, в перспективі практично неминуче створить додаткові проблеми в судових розглядах, з іншого – це допоможе уникнути конфліктів думок, здатних спричинити найрізноманітніші наслідки. Саме тому позиція міжнародного права повинна, по можливості, охоплювати найбільшу кількість думок, надати їм певної форми, яка максимальним чином б відображала думки сторін. У зв'язку з цим, членам світової спільноти необхідно налагоджувати співпрацю в сфері обміну інформацією, що має відношення до регулювання питань застосування еутаназії. Обмін документами та думками між суб'єктами міжнародного права, а також окремими представниками їх законодавчої і судової влади дозволить сформулювати єдину думку світової спільноти щодо еутаназії з тим, щоб мінімізувати можливі зловживання і двозначності наявної практики і теоретичних прогалин.

Звісно ж необхідним є створення механізму правового забезпечення коректного моніторингу якості життя. Для цього необхідно в законодавстві встановити вимогу, що покладає на державу обов'язок щодо вироблення адекватних підходів до діагностики рівня життя і створення необхідних економічних умов для зростання якості життя. Для реалізації права на життя необхідні не тільки нові закони, а й моральне оздоровлення суспільства, створення соціально-економічних умов щодо підвищення якості та рівня життя громадян. Законодавство повинно накладати суворі санкції за порушення права на життя, щоб ніхто не міг уникнути юридичної відповідальності за свої правопорушення.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СТ.2 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І ОСНОВНИХ СВОБОД

Право на життя знайшло своє нормативне закріплення у великій кількості внутрішньодержавних, а також регіональних та універсальних міжнародних актах. В той же час дане право, як і раніше, містить низку проблемних питань, які мають безумовно важливе значення для становлення сучасного правового суспільства. Варто зазначити, що до цього часу не вироблено єдиної точки зору світової спільноти щодо проблеми скасування смертної кари, а також взаємозв'язку інституту смертної кари із правом на життя. До сьогодні проблеми евтаназії та абортів викликають запеклі суперечки філософів, медиків та юристів. Існує також низка суперечностей щодо питань реалізації окремих аспектів права на життя, випадків його обмеження, а також обов'язку держав щодо його захисту.

Для визначення єдиної позиції щодо окремих аспектів даного права, у тому числі з принципових моментів його реалізації та захисту в міжнародно-правовому аспекті, варто проаналізувати положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також відповідне тлумачення норм про право на життя Європейським судом з прав людини та Європейською комісією з прав людини. Саме у практиці Європейського суду з прав людини знаходять своє відображення найбільш принципові моменти реалізації права на життя. Та нарешті, саме рішення Європейського суду є обов'язковими для судової практики країни та відіграють важливу роль у розвитку правової системи України [89, с.336].

Слід зазначити, що Європейський Суд здійснює тлумачення положень Європейської конвенції з урахуванням сучасних реалій суспільства і конвенційні положення набувають ширшого смислового навантаження. У зв'язку з цим складають інтерес постанови Європейського Суду з прав людини в плані їх узгодженості з національним законодавством [88].

Частина 1 ст. 2 Конвенції проголошує: «Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання» [35, с.7].

Статтею 2 Конвенції на державу покладається зобов'язання охороняти право кожної людини на життя законом. Аналізуючи положення Конвенції слід підкреслити неоднозначні підходи до її тлумачення. Так, на думку С.Великоредчаніної «статтею 2 не закріплюється саме право на життя, а покладається на державу обов'язок захищати право кожного на життя і міститься заборона на навмисне позбавлення життя ... Право на життя є не позитивним зобов'язанням держави, а скоріше негативним, тобто «свободою жити», і в цьому випадку держава є зобов'язаною вжити усіх заходів для забезпечення свободи жити та без потреби не втручатися у користування цією свободою» [35, с. 17]. В той же час, на думку Т. Фомиченко «положення статті 2 потрібно тлумачити ширше: воно спрямоване на законодавче забезпечення недоторканності життя, а також уникнення зловживань з боку третіх осіб, забезпечення застосування превентивних заходів у випадку, коли людина сама ставить своє життя у небезпечне становище» [87, с. 20].

Стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод містить вичерпний перелік випадків, коли позбавлення життя представниками державної влади не буде вважатися порушенням права на життя. Так, частина 1 ст. 2 Конвенції містить першу законну підставу, а саме: виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання особи винною у вчиненні злочину, за який законом передбачається таке покарання. Коментатори Конвенції підкреслюють також, що смертні вироки національних судів, для того, щоб були сумісними з Конвенцією, повинні не суперечити низці інших її положень [35, с.15]. Так, судові вироки повинні бути результатом справедливого розгляду із дотриманням гарантій, встановлених статтею 6 Конвенції та виноситись за злочини, визначені в законодавстві як такі, що караються смертною карою на момент їх здійснення відповідно до статті 7 Конвенції. При застосуванні смертної

кари та її здійсненні, реалізації права на помилування, не повинно допускатися жодних проявів дискримінації згідно із статтею 14 Конвенції, спосіб здійснення смертної кари не повинен носити нелюдський характер (стаття 3 Конвенції) [38].

Положенням Протоколу № 13 підтверджується, що «право кожної людини на життя є основоположною цінністю в демократичному суспільстві, скасування смертної кари становить суть від суті захисту цього права та цілковитого визнання гідності, притаманної всім людям» [34, с. 10]. Таким чином, країнами Європи протягом півстоліття ставлення до смертної кари зазнало кардинальної законодавчої еволюції – можливість закріплення замінилася необхідністю повної відміни смертної кари. Окрім смертної кари, частина 2 ст. 2 Конвенції передбачає три інші допустимі випадки позбавлення життя: для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання [8].

К. Бойл зазначає, що зі статті 2 Конвенції випливають наступні обов'язки держави: негативний – не вбивати; позитивний – захищати право людини на життя; та процесуальний обов'язок щодо слідства, який має нести держава у випадку підозрілої смерті [71, с. 16].

Негативні зобов'язання полягають у тому, що на державі в особі її органів та чиновників лежить обов'язок не позбавляти життя, до тих пір поки не виникне ситуація, коли застосування сили є «абсолютно необхідним». Основний аспект, у зв'язку з яким виникає питання застосування сили, стосується правового примусу. Використання надмірної сили, включаючи необґрунтоване використання смертоносної сили з допомогою зброї поліцією та іншими силами безпеки, є причиною серйозного порушення права на життя у багатьох державах світу. Стандарти, що встановлюються Конвенцією, чіткі і включають основні принципи для навчання та здійснення контролю за представниками сил безпеки.

Позитивний обов'язок захищати право на життя у відповідності до статті 2 Конвенції вимагає від держави прийняття ефективного кримінального законодавства з метою перешкоди довільному позбавленню життя. Таакож

необхідно, щоб закони були підкріплені ефективною правоохоронною системою для запобігання насильству, а також для ефективного розслідування неправомірних вбивств [92, с.69].

Варто зазначити, що держава несе відповідальність за життя осіб, над якими вона здійснює повний контроль, зокрема, осіб, позбавлених свободи. Держава повинна надати обґрунтоване пояснення про будь-які тілесні пошкодження, завдані особі, або ненадання медичної допомоги, що спричинило смерть. В іншому випадку визнається, що мало місце порушення позитивного обов'язку держави щодо захисту права на життя [71, с.26-27].

Позитивні зобов'язання захищати життя людини передбачають регламентацію питань, що стосуються охорони життя пацієнтів в лікарнях, і наявність ефективної незалежної правової системи, що дає можливість встановити причини смерті, якщо вона настала у лікарні або коли пацієнт знаходився під постійним контролем медичних працівників, і міру відповідальності медичного персоналу [35, с.98].

Стосовно позитивного обов'язку держави ЄСПЛ наголошує, що «стаття 2 Конвенції зобов'язує державу не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, а й вживати належних заходів для того, аби захистити життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією. Вона може застосовуватися у випадках, пов'язаних із вимогою персонального захисту однієї або кількох осіб, яких можна заздалегідь означити як потенційних жертв діянь, що можуть призвести до смерті, та у справах, які стосуються обов'язку надавати загальний захист суспільству. За останніх обставин такий прямий обов'язок охоплює широкий спектр сфер та, зокрема, виникатиме у контексті будь-якої діяльності, чи то публічної, чи то ні, яка може стосуватися права на життя» [100, п. 32].

Процесуальні зобов'язання пов'язані з розслідуванням позбавлення життя за будь-яких обставин. За твердженням К.Бойла «основна мета розслідування фактів позбавлення життя – забезпечення ефективного виконання національного законодавства, що гарантують право на життя, коли залучені державні органи, а також забезпечити контроль у випадках смерті. Таке розслідування повинно бути

ретельним, неупередженим, доступним для сім'ї жертви, ефективним у тому розумінні, що має привести до однозначних висновків, чи було застосування сили у даному випадку виправданим чи ні, і до вставлення і покарання винних» [71, с.32]

Аналіз деяких рішень ЄСПЛ щодо України за період 2008 – 2016 рр. показав, що цим міжнародним судовим органом було констатовано певні факти порушення Україною позитивних зобов'язань у рішеннях у справах: «Кац та інші проти України» (Заява № 29971/04) від 18 грудня 2008 р., «Матушевський і Матушевська проти України» (Заява № 59461/08) від 23 червня 2011 р., «Горовенки та Бугара проти України» (Заяви № № 36146/05 та 42418/05) від 12 січня 2012 р., «Арская проти України» (Заява № 45076/05) від 5 грудня 2013 р., «Чумак проти України» (Заява № 60790/12) від 19 травня 2016 р. Важливо зупинитися на встановленні конкретних аспектів права людини на життя, які було порушено в Україні.

– зобов'язання забезпечити відповідне законодавство щодо охорони здоров'я людини [52, с.310]. У справі «Арская проти України» (Заява № 45076/05) від 5 грудня 2013 р. заявниця скаржилася за статтею 2 Конвенції на те, що її син не був пролікований належним чином у лікарні і що розслідування його смерті не було ефективним. У рішенні по цій справі ЄСПЛ констатував, що органи влади не вжили достатніх заходів для створення нормативно-правової бази, яка б забезпечила належний захист життя сина заявниці, як того вимагає стаття 2 Конвенції; смерть пацієнта настала в результаті відсутності відповідних правил щодо встановлення здатності пацієнтів приймати рішення, включаючи отримання їх інформованої згоди на лікування, та невідповідності підзаконних нормативно-правових актів стосовно допуску пацієнтів до відділень інтенсивної терапії [97].

ЄСПЛ констатував, що органи влади не вжили достатніх заходів для створення нормативно-правової бази, яка б забезпечила належний захист життя сина заявниці, як того вимагає стаття 2 Конвенції. «Позитивні зобов'язання вимагають від держав створення відповідного законодавства, яке би змушувало лікарні, як державні, так і приватні, вживати відповідних заходів для захисту

життя своїх пацієнтів. Вони також вимагають створення ефективної незалежної судової системи з метою забезпечення встановлення причини смерті пацієнтів, які знаходились на лікуванні як в державному, так і в приватному секторі, та притягнення до відповідальності винних» [97, п. 63].

– органи державної влади не вжили достатніх заходів для захисту суспільства від конкретної особи, про суспільну небезпечність якої вони знали, тому були зобов'язані вжити належних заходів (справа «Горовенки та Бугара проти України» (Заяви № № 36146/05 та 42418/05) від 12 січня 2012 р.). Родичів заявників застрелив Д., працівник міліції, який на момент вчинення злочину не був при виконанні службових обов'язків. Заявники, зокрема, стверджували, що держава не дотрималася свого прямого обов'язку за статтею 2 Конвенції, оскільки не здійснила належний контроль за процедурою забезпечення працівників міліції зброєю. Вони також стверджували, що вони не мали ефективних засобів юридичного захисту щодо своїх скарг [100].

У рішенні ЄСПЛ визнав порушення статті 2 Конвенції через невиконання державою своїх позитивних обов'язків тому, що: працівник міліції, який умисно застрілив двох осіб зі своєї табельної зброї, отримав її всупереч існуючим національним нормам, оскільки не було перевірено, зокрема його керівництвом, де він її зберігатиме, коли не виконуватиме свої службові обов'язки; працівника міліції «Д» не було правильно оцінено з огляду на попередні порушення ним дисципліни, зокрема, зловживання алкогольними напоями, неодноразове притягнення до дисциплінарної відповідальності. Зокрема у рішенні наголошується «що від держав очікується встановлення високих професійних стандартів у рамках їх правоохоронних систем і забезпечення того, щоб особи, які перебувають на службі в таких системах, відповідали необхідним критеріям... Зокрема, видаючи працівникам міліції вогнепальну зброю, слід проводити не лише необхідне технічне навчання, а й особливо ретельний відбір службовців, яким дозволять носити таку вогнепальну зброю» [100, п. 38].

Порушення Україною статті 2 Конвенції в її процесуальному аспекті констатовано ЄСПЛ через неналежне та неефективне розслідування справи, що

виявилось у таких його недоліках: поверхневість слідства, невиконання конкретних вказівок наглядових органів, які необхідно було виконати для розслідування злочину, невинуватена затримка слідства, що призвело до втрати важливих доказів у справі, відсутність всебічного підходу до збирання доказів, відсутність об'єктивного виправдання невжиття заходів для усунення суперечностей у доказах, знехтування результатами судово-медичної експертизи, неналежне залучення заявників до розслідування [53, с. 62].

– державні органи влади не виконали свій позитивний обов'язок щодо захисту життя конкретної особи від загрози, про існування якої вони були поінформовані («Гонгадзе проти України» (Заява № 34056/02) від 8 листопада 2005 р.) [52, с.310]. ЄСПЛ було наголошено «що перше речення п. 1 статті 2 Конвенції зобов'язує державу не тільки утримуватись від умисного або незаконного позбавлення життя, але також вживати відповідних заходів для захисту життя тих, хто знаходиться під її юрисдикцією. Це включає основне завдання держави щодо забезпечення права на життя шляхом прийняття ефективних норм кримінальних законів для попередження злочинів проти особи, що забезпечуються правоохоронним механізмом для попередження, усунення та покарання порушень таких норм. За відповідних обставин це також поширюється на позитивний обов'язок органів державної влади вживати заходів попередження для захисту особи або осіб, чиє життя знаходиться під загрозою здійснення кримінальних дій іншими особами» [99, п. 164];

– щодо захисту життя осіб, які знаходяться під контролем державних органів, зокрема:

а) ненадання належної медичної допомоги ВІЛ-інфікованій особі, яка трималася під вартою (Справа «Кац та інші проти України» (Заява № 29971/04) від 18 грудня 2008 р.). ЄСПЛ визнав, що Конвенція вимагає від держави охороняти здоров'я та фізичний добробут осіб, позбавлених свободи, зокрема, шляхом надання їм необхідної медичної допомоги, Суд вважає, що у випадку смерті ув'язненої особи внаслідок проблеми зі здоров'ям держава повинна надати

пояснення як щодо причини її смерті, так і щодо лікування, яке їй було призначено до того, як вона померла [101, п. 104];

б) ненадання належного пояснення щодо обставин смерті особи, яка трималася під вартою (Справа «Матушевський і Матушевська проти України» (Заява № 59461/08) від 23 червня 2011 р.). Заявники скаржилися, зокрема, на те, що національні органи не несуть відповідальності за смерть їхнього сина внаслідок стверджуваного жорстокого поводження під час тримання під вартою та на непроведення ними ефективного розслідування обставин його смерті. Суд констатував порушення як матеріального, так і процесуального аспектів статті 2 Конвенції, наголошуючи, що «насправді, вся чи значна частина інформації про події у пенітенціарних або інших державних установах відома виключно органам влади, тому вони мають обов'язок надати пояснення щодо них» [102, п.72];

в) невиконання обов'язку, щодо забезпечення безпеки ув'язнених осіб (Справа «Юрій Іларіонович Щокін проти України» (Заява № 4299/03) від 3 жовтня 2013 р.). Посилаючись на статті 2, 3 та 6 Конвенції заявник скаржився, що його син помер в результаті катувань, яких він зазнав під час тримання у виправній колонії, та що всі винні не були знайдені та засуджені і не було проведено жодних серйозних розслідувань щодо цих фактів. Він скаржився також на те, що не зміг притягнути до відповідальності колонію та державу Україна, які не забезпечили захист його сина. ЄСПЛ зазначив, що «особи, які тримаються під вартою, перебувають в уразливому становищі, і органи влади відповідальні за поводження з такими особами. За загальним правилом лише той факт, що особа померла за підозрілих обставин під час тримання її під вартою, має слугувати підставою для з'ясування, чи виконала держава свій обов'язок із забезпечення захисту права цієї особи на життя» [109, п. 37].

Також ЄСПЛ констатував окремі факти порушення негативного, позитивного та процесуального обов'язків держави працівниками органів внутрішніх справ.

Порушення негативного обов'язку держави за участі працівників ОВС було констатовано ЄСПЛ в одному випадку – в рішенні у справі «Михалкова та інші

проти України» від 13 січня 2011 р. (Заява № 10919/05) від 13 січня 2011 р.) Заявники стверджували, зокрема, що їхній син і брат В. Михалков, перебуваючи в умовах позбавлення свободи, помер в результаті поганого поводження з боку працівників міліції, і що ефективного розслідування обставин поганого поводження з ним та його смерті проведено не було. Український уряд не надав жодного правдоподібного альтернативного пояснення тілесних ушкоджень В. Михалкова або доказів того, що під час його затримання міліція уникала застосування сили, або, що силу було застосовано виключно тією мірою, яка була необхідна за відповідних обставин. У п. 31 рішення ЄСПЛ було зазначено, «що у ситуації, коли смерть відбулась внаслідок умисного поганого поводження, порушення Конвенції неможливо виправити лише шляхом надання компенсації потерпілій особі. Якби органи влади реагували на такі інциденти, що трапилися з вини представників держави, лише виплатою компенсації, не вживаючи водночас достатніх заходів для кримінального переслідування та покарання винних осіб, тоді в деяких випадках представники держави могли б фактично безкарно порушувати права тих, хто перебуває під їхнім контролем» [104]. Отже, версія заявників була послідовною, підтверджувалася результатами судово-медичної експертизи, український уряд не надав логічної і правдоподібної версії і на основі цього ЄСПЛ дійшов висновку, що держава не виконала свого негативного обов'язку.

Щодо позитивного обов'язку держави за статтею 2 Конвенції, то ЄСПЛ зазначає, що «стаття 2 зобов'язує державу не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, а й вживати належних заходів для того, щоб захистити життя тих, хто знаходиться під її юрисдикцією... Вона може застосовуватися у випадках, пов'язаних з вимогою персонального захисту однієї або кількох осіб, яких можна заздалегідь визначити як потенційних жертв діянь, що можуть призвести до смерті, та у справах, що стосуються обов'язку надавати загальний захист суспільству. За останніх обставин такий прямий обов'язок охоплює широкий спектр сфер та, зокрема, виникатиме у контексті будь-якої

діяльності, чи то публічної, чи то ні, яка може стосуватися права на життя» [104, п. 32].

Окрім того було констатовано, що «обов'язок держави гарантувати право на життя повинен вважатися таким, що включає вжиття розумних заходів для забезпечення безпеки осіб та, у випадку тяжкого ушкодження або загибелі, наявність ефективної незалежної судової системи, яка гарантуватиме юридичні засоби, спроможні встановити факти, притягнути до відповідальності винних і забезпечити належне відшкодування...» [104, п. 33 – 34].

У справі «Падуга проти України» (Заява № 48229/10) від 11 грудня 2014 р. Заявниця скаржилася, що кримінальне розслідування смерті її чоловіка було неефективним. Посилаючись на статтю 6 Конвенції, вона також скаржилася на надмірну тривалість провадження на національному рівні. Даючи оцінку Суд наголосив, що «якщо смерть сталася за підозрілих обставини, залишаючи вірогідним припущення про умисне позбавлення життя, держава має забезпечити певну форму ефективного офіційного розслідування Це є зобов'язанням не результату, а зобов'язанням засобів. Органи державної влади повинні були вжити всіх необхідних заходів для отримання доказів, які стосуються справи. Будь-який недолік розслідування, який підриває його здатність встановити причину смерті або винних осіб, є загрозою недотримання цього стандарту» (подібне рішення у справі «Муравська проти України» [105, п. 41]) [106, п. 46].

Ефективність розслідування передбачає вимогу щодо оперативності й розумної швидкості. Навіть якщо в певній ситуації можуть існувати складнощі та перепони, які перешкоджають прогресу у розслідуванні, негайна реакція органів влади є необхідною для підтримки громадської впевненості у їхній відданості принципу верховенства права та попередженню будь-яких ознак незаконних дій або їх безкарності [106, п.47].

У справі «Тучін та Тучіна проти України» (Заява № 40458/08) від 26 травня 2016 р. заявники скаржились, що не було проведено ефективного розслідування за фактом смерті їхньої доньки, що означало, що водій, якого вони звинувачували у ДТП, unikнув як кримінальної, так і цивільної відповідальності. Суд дійшов до

висновку, що було порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції та оголосив заяву прийнятною [107].

У справі «Чумак проти України» (Заява № 60790/12) від 19 травня 2016 р. Заявник скаржився на те, що розслідування обставин смерті його дружини було тривалим та неефективним. Він посилався на статті 2 та 13 Конвенції. Заявник стверджував, що органи державної влади не виконали свого обов'язку щодо ефективного розслідування смерті його дружини у ДТП. Відповідно, Суд зазначив, «що для того, щоб розслідування могло вважатися ефективним, воно має призвести до встановлення і покарання винних осіб. Це не є обов'язком досягнення результату, але обов'язком вжиття заходів». Суд оголосив прийнятними скарги за статтею 2 та пунктом 1 статті 6 Конвенції щодо тривалості та ефективності розслідування смерті дружини заявника та тривалості розгляду його цивільного позову та постановив, що було порушення статті 2 Конвенції та пункту 1 статті 6 Конвенції [108].

Теж стосується і справи «Басюк проти України» (Заява № 51151/10) від 5 лютого 2016 р. Заявник стверджував, що не було проведено ефективного розслідування дорожньо-транспортної пригоди, внаслідок якої загинула його донька. Суд дійшов висновку, що за фактом смерті пані Є. не було проведено ефективного розслідування, а заявникові не було забезпечено ефективні засоби правового захисту, які б відповідали процесуальним вимогам статті 2 Конвенції. Суд також констатував, що мало місце порушення статті 2 Конвенції в її процесуальному аспекті [98].

Таким чином, ЄСПЛ за час своєї практики й, зокрема, щодо України виробив низку усталених вимог, недотримання яких призводить до визнання розслідування неефективним. Насамперед це принцип наявності ефективного офіційного розслідування. Відповідно його складовими є: а) забезпечення ефективного виконання національного законодавства, яке захищає право на життя; б) розслідування випадку насильницької смерті має здійснюватися з власної ініціативи органів влади; в) держава зобов'язана вжити належних заходів, незалежно від того, чи буде досягнутий результат; г) вимога розумної швидкості –

реакція органів державної влади у розслідуванні використання сили, що спричинила смерть особи повинна бути негайною; г) органи влади повинні вжити всіх розумних заходів для збереження доказів, які стосуються підозрілої смерті [53, с. 63].

Отже, ЄСПЛ констатував порушення в Україні різних сфер права людини на життя у розрізі позитивного обов'язку, зокрема: шляхом невиконання приписів законодавства (рішення у справі «Горовенко та Бугара проти України»), коли смерть особи настала за підозрілих обставин під час тримання її під вартою (рішення у справі «Юрій Ілларіонович Щокін проти України»), коли представники держави знали про загрозу життю і не вжили відповідних заходів для захисту життя (рішення у справі «Гонгадзе проти України») та ін.

Саме тому для уникнення порушень позитивних зобов'язань держави в галузі прав людини в Україні, перш за все, слід звернути увагу на якість законодавчої бази захисту права людини на життя.

Окрім цього, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що рішення ЄСПЛ, які стосуються права людини на життя, є важливим джерелом кримінального права України. Вони, поза жодним сумнівом, повинні бути враховані під час удосконалення чинного вітчизняного кримінального та кримінального процесуального законодавства. Ці рішення повинні бути своєрідним дороговказом для суддів при розгляді кримінальних справ, що стосуються відповідальності за посягання на життя людини.

Висновки до розділу 3

Таким чином, сучасні розбіжні погляди на окремі аспекти права на життя можуть призвести до правового конфлікту не тільки внутрішньодержавних правових систем, але й до істотних протиріч в сфері застосування міжнародного права та здійснення міжнародного правосуддя. Тим часом, єдині стандарти оцінки тих чи інших дій здатні в подальшому призвести до формування не тільки єдиної юридичної, але й філософської точки зору на те чи інше питання. У цьому сенсі

неможливо не відзначити роль Європейського суду з прав людини. Як вбачається з наведених вище прикладів, найчастіше досить вузька правова характеристика, що міститься безпосередньо у правовій нормі, може бути істотно розширена в судовому рішенні по конкретній справі, та стати, фактично, частиною даної норми. Найбільш яскраво це відображують положення про смертну кару, про обмеження права на життя, розглянуті справи про евтаназію та аборт. Очевидним є, що саме Європейський суд з прав людини володіє безсумнівним авторитетом та є одним з найбільш яскравих зразків міжнародного правосуддя, рішення якого мають обов'язкову юридичну силу для країн, що підпадають під його юрисдикцію. Оскільки рішення Європейського суду зачіпають найбільш помітні й спірні моменти сучасного міжнародного права, визначення Судом єдиної аргументованої позиції щодо окремих аспектів права на життя дозволить значно спростити розгляд справ що стосуються права на життя ембріону, легальності абортів та евтаназії.

Відповідно до усталеної науковообґрунтованої позиції практикою Європейського суду з прав людини виокремлено наступні обов'язки держави щодо права на життя: негативний – не вбивати; позитивний – захищати право людини на життя; та процесуальний обов'язок щодо слідства, який має нести держава у випадку підозрілої смерті.

Позитивні зобов'язання змушують держава робити позитивні кроки для охорони життя людей в рамках своєї юрисдикції (приймати законодавство про захист від довільного позбавлення життя і забезпечувати його ефективну реалізацію). Негативні зобов'язання вимагають від держави утримання від незаконного позбавлення життя. Процедурні зобов'язання, які можуть бути зараховані до позитивних, передбачають проведення ефективного офіційного розслідування випадків смерті. Державна влада повинна робити відповідні заходи для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили незаконне позбавлення життя. Для цього держава повинна надати не тільки можливість вільної подачі скарг і доступ до процедури розслідування, але також і ефективну систему правосуддя.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Право на життя є одним з фундаментальних природних прав людини. Право на життя є загальнокультурним та ціннісним надбанням всієї світової спільноти, яке було проголошене в процесі розвитку людства, і значення якого і надалі продовжує еволюціонувати відповідно до сучасних потреб людства. Право на життя – це не тільки право на те, щоб жити, щоб ніхто не посягав на життя, це ще й цілий пакет економічних, соціальних і культурних прав, які забезпечують гідне людське існування. Право на життя – основоположне право людини, у його основі міститься особливе благо – життя людини. Право на життя є природним, невід’ємним, загальним особистим немайновим правом, що відображає комплекс юридичних можливостей людини щодо розпорядження власним життям та його збереження.

Право на життя, визнане одним з фундаментальних прав людини, знайшло закріплення в міжнародному праві лише з закінченням Другої світової війни. Саме колосальні втрати живої сили в ході військових дій стали не тільки приводом для закріплення права на життя в якості окремої правової категорії, а й надали даному праву особливу важливість і захист (в тому числі шляхом створення міжнародних механізмів захисту), що відбилося і на наступній міждержавній практиці, що свідчить про поступове зменшення підстав для правомірного обмеження права на життя як у мирний, так і у воєнний час.

Право на життя слід розглядати як принцип, що визначає основи взаємовідносин між людьми, конкретно людиною і державою. Право на життя має складну структуру і зміст. Право на життя – це абсолютне, невід’ємне і невідчужуване природне право, що безумовно належить людині від народження як право фізично існувати, бути індивідуальністю і володіти ідентичністю особистості. Право на життя означає виражену в нормі права можливість індивіда реалізувати свій потенціал в сфері особистого та суспільного життя.

Суб’єктом права на життя є будь-яка фізична особа в будь-якому віці і в будь-якому стані. Закон однаково охороняє життя кожної людини незалежно від її

віку, статі, расової або національної приналежності, незалежно від того, яку роль в суспільстві вона виконує, і чи може ще жити довгі роки або лічені хвилини.

Варто виокремити наступні ознаки права на життя: невід'ємність (право на життя є природним, а тому не може бути свавільно припинене та обмежене); невідчужуваність (належить людині від народження та невідривно пов'язане із його носієм); непорушність (не може бути порушене, позбавлення людини життя карається законом); пріоритетність (Конституція України проголосила життя та здоров'я людини найвищою соціальною цінністю); загальність (право на життя належить кожній людині в рівній мірі); гарантованість державою (право людини на життя охороняється законом). Окрім того, варто наголосити, що це природне право людини, якого вона набуває з моменту народження; немайнове (не містить майнового змісту); особисте (здійснюється власне людиною, без волі інших осіб та держави); імперативність (норми, які покликані забезпечувати та охороняти право людини на життя, є імперативними); публічно-правовий порядок захисту (норми, які визначають процедуру захисту права на життя, а також містять санкції за порушення такого права людини, містяться у Кримінальному кодексі України, Кодексі України про адміністративні правопорушення та процесуальних кодексах).

Норми, що закріплюють право на життя, слід тлумачити комплексно як сукупність (систему) зобов'язань держави щодо захисту людського життя. Дані зобов'язання можна поділити на негативні і позитивні. Негативні зобов'язання проявляються через обов'язок держави не здійснювати протиправних дій, здатних спричинити порушення права людини на життя. Негативні зобов'язання є лише частиною зобов'язань держави, невиконання яких є підставою для притягнення останньої до правової відповідальності за національними законами або за міжнародним правом.

Другу частину зобов'язань держави слід віднести до позитивних, яка передбачає активні дії держави щодо забезпечення та захисту права на життя. Дані зобов'язання можна розглядати в широкому і у вузькому сенсі. У широкому сенсі дана група має на увазі обов'язок держави щодо створення системи органів

влади та організацій, що займаються захистом прав людини в цілому і права на життя зокрема, шляхом законодавчої діяльності, а також контролю за діяльністю тих чи інших організацій і груп осіб. У вузькому сенсі дана категорія зобов'язань передбачає конкретні зобов'язання органів держави щодо захисту права на життя. Позитивні зобов'язання можна також класифікувати на організаційні (матеріальні) і процесуальні. При цьому перші, як правило, носять превентивний характер, тоді як процесуальні зобов'язання припускають обов'язок держави, в разі порушення права на життя або підозр про можливість такого, провести ефективне та об'єктивне розслідування обставин справи з метою визначення причинно-наслідкового зв'язку та покарання винних, а також запобігання подібних ситуацій в подальшому.

Саме виконання з боку держави всього комплексу зобов'язань може бути ефективною гарантією права людини на життя, і одночасно гарантією непритягнення держави до правової відповідальності як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні. Крім того, перелік позитивних і негативних зобов'язань не може вважатися вичерпним. З огляду на, що зобов'язання можуть не мати безпосереднього нормативного закріплення, саме судове розслідування конкретних справ, що стосуються захисту права на життя, можуть привести до виявлення (і, відповідно, реалізації на практиці) нових зобов'язань позитивного характеру щодо захисту права громадян на життя.

Відповідно до усталеної науковообгрунтованої позиції практикою Європейського суду з прав людини виокремлено наступні обов'язки держави щодо права на життя: негативний – не вбивати; позитивний – захищати право людини на життя; та процесуальний обов'язок щодо слідства, який має нести держава у випадку підозрілої смерті.

На сьогоднішній день в міжнародному праві відсутнє загальне уявлення про момент виникнення права на життя. Обидві існуючі точки зору (як визнання права на життя за людським зародком, так і принцип виникнення права на життя лише з моменту фізіологічних пологів) досить уразливі для критики. Дане питання не може бути вирішене лише юридично, але має вирішуватися в світлі

комплексного аналізу даного поняття як з юридичної, так і з медичної, онтологічної точок зору. Однак незважаючи на той факт, що національні судові органи, а також Європейський Суд з прав людини, як правило, не розглядають аборт як порушення права на життя, положення окремих національних і міжнародних нормативних актів, а також доктрини філософських і релігійних вчень говорять про зворотне – тобто прирівнюють аборт до позбавлення людини життя. Проміжним рішенням даного питання може стати визначення переліку підстав, які повинні визнаватися усіма державами достатніми для законного переривання вагітності – в першу чергу з метою турботи про життя і здоров'я матері.

Евтаназія є одним з найбільш суперечливих аспектів права на життя. На сьогоднішній день в сфері міждержавних відносин відсутні єдині принципи реалізації даного інституту. Однак, незважаючи на різне ставлення, міждержавна практика дозволяє сформулювати визначення евтаназії наступним чином: Евтаназія – це умисна дія або бездіяльність, що здійснюється на законній основі щодо смертельно хворої особи за її власним бажанням або, в разі неможливості висловити таке, за розпорядженням її офіційних представників, що має на меті позбавлення хворого від страждань, результатом якого є швидке і безболісне настання смерті особи. Поєднання всіх зазначених в даному визначенні характеристик дозволяє говорити саме про евтаназію. В іншому випадку мова повинна йти про умисне позбавлення життя. Необхідно звернути особливу увагу на наявність правової підстави даної дії, оскільки в разі, якщо внутрішньодержавне право не визнає законність евтаназії – заподіяння смерті таким шляхом буде розглянуто як злочин незалежно від мотивації і наявності інших ознак евтаназії.

Більшість країн як і раніше розглядає евтаназію як правопорушення, в тому числі як позбавлення життя. Однак беручи до уваги, що ряд країн вже легалізував евтаназію, з метою ефективного захисту права на життя необхідне прийняття на універсальному рівні міжнародного акту, що визначає єдині принципи застосування (або, навпаки, санкціонує заборону) даного інституту. У разі

збереження ситуації, коли немає чіткої міжнародно-правової позиції з окремих моментів застосування еутаназії і її допустимості в принципі, видаються неминучими численні правові колізії та суперечки, що не сприятиме ефективному захисту права на життя.

Ставши членом Ради Європи, Україна взяла на себе ряд зобов'язань, спрямованих на захист прав і свобод людини, серед яких і право на життя. Держава зобов'язана в повній мірі реалізовувати гарантії недоторканості особистості, захищати життя громадян в суворій відповідності з Конституцією України.

Реалізувати і забезпечити право на життя можна лише в комплексі, в системі інших прав і свобод людини і громадянина, ґрунтуючись на загальних ознаках загальної системи прав людини в Україні.

Право на життя кожної людини органічно взаємопов'язане з усіма сферами суспільних відносин. Воно є формою і мірою вираження волі індивідів, передбачає упорядкування існуючих в суспільстві зв'язків і відносин, координацію їх вчинків і діяльності, форм і способів взаємодопомоги між людьми, а також способів і методів запобігання та оптимальні форми вирішення протиріч і конфліктів.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки: необхідно приймати активні дії, рухаючись в напрямку забезпечення гарантій права на життя; активізувати міжнародні контакти та наукові дослідження в галузі вивчення права на життя; сформулювати ідеологію, яка пропагує право на життя, що включає превентивні заходи щодо пояснення його значущості і неповторності; забезпечити в рамках цієї ідеології особливо дбайливе ставлення до життя людини, до людей, які постраждали від різних посягань на життя, в тому числі які стали жертвами терористичних актів, і постраждалим від державних органів та правоохоронних структур.

В Україні при захисті права людини на життя слід виходити з розроблених міжнародних стандартів прав людини в громадянській, політичній, економічній, соціальній та культурній сферах, що мають або рекомендаційний

(декларативний), або обов'язковий (пакти, конвенції) характер для держав-учасниць.

Правове регулювання і захист прав і свобод людини, як на міжнародному рівні, так і на рівні внутрішньодержавного права, в сучасних умовах, набуває особливого значення. Тому слід прагнути до відповідності положень внутрішньодержавного права в сфері прав людини міжнародним стандартам.

Міжнародні стандарти в сфері захисту прав людини, які розглядаються міжнародною спільнотою як загальнообов'язкові принципи і норми міжнародного права, які мають обов'язкову юридичну силу для всіх держав світу, склали зміст глави 2 Конституції України «Права і свободи людини і громадянина».

У зв'язку з визнанням юридичної обов'язковості договорів, що включають норми європейського права, Україна повинна привести вітчизняне законодавство відповідно до закріплених в них норм. Разом з тим у тісному зв'язку з концептуальними підходами до початку життя, його забезпечення і захисту знаходиться і вироблення політико-правових стандартів у цій сфері, їх закріплення в міжнародному праві і національному законодавстві.

У той же час, аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо України за період 2008 – 2016 рр. показав, що цим міжнародним судовим органом було констатовано певні факти порушення Україною позитивних, негативних та процесуальних зобов'язань держави щодо права на життя. Рішення ЄСПЛ, які стосуються права людини на життя, є важливим джерелом кримінального права України. Вони, поза жодним сумнівом, повинні бути враховані під час удосконалення чинного вітчизняного кримінального та кримінального процесуального законодавства. Ці рішення повинні бути своєрідним дороговказом для суддів при розгляді кримінальних справ, що стосуються відповідальності за посягання на життя людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативно-правові акти

1. Американская конвенция о правах человека. Принята Межамериканской конференцией по правам человека 22 ноября 1969 г. в Сан-Хосе. URL: <http://old.memo.ru/prawo/reg/america.htm>
2. Декларация про евтаназію, прийнята 39-ю Всесвітньою Медичною Асамблеєю, Мадрид, Іспанія, жовтень 1987 року. URL: <http://www.medicusamicus.com/index.php?action=laws8>
3. Декларация про право на розвиток. Прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1986 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_301
4. Декларация про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму від 9 грудня 1994 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_502
5. Загальна декларация прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Загальна декларация прав людини. Міжнародний документ від 10.12.1948 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
7. Конвенція про захист прав людини і гідності людської істоти в зв'язку з використанням досягнень біології та медицини від 4 квітня 1997 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 11 листопада 1950 року. Редакція від 02.10.2013 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
9. Конвенція про права дитини. Міжнародний документ від 20 листопада 1989 року. Редакція від 20.11.2014 року URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021
10. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання від 10 грудня 1984 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

11. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини. Міжнародний документ від 26.05.1995 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_070

12. Конституція України: прийнята на 5-ій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змін. та доповн., станом на 29 січня 2016 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

13. Конституції країн світу. URL: <http://nbuviar.gov.ua/asambleya/constitutions.php>

14. Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний документ від 16.12.1966 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043

15. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон від 19.11.1992р., № 2801-XII. Редакція від 01.01.2016 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

16. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 р., № 3477-IV. Редакція від 02.12.2012 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

17. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 179 від 29.03.2006. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 квітня 2006 р. за № 427/12301. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06>

18. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 28.04.1983 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

19. Про боротьбу з тероризмом. Закон України № 638-15 від 20 березня 2003 року. Редакція від 07.05.2017 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page>

20. Сімейний кодекс України. Закон України. Редакція від 10.11.2016 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

21. Цивільний кодекс України. Редакція від 01.01.2016 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

II. Монографії, наукові статті

22. Аборт. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: [//http://uk.wikipedia.org/wiki/Аборт](http://uk.wikipedia.org/wiki/Аборт)
23. Анікіна Г.В. Перспективи легалізації евтаназії в Україні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 25–34.
24. Астапенко К. А. Право на жизнь и проблема абортів. Сборник работ 70-й научной конференции студентов и аспирантов Белорусского государственного университета (г. Минск, 15 – 18 мая 2013 г.) : в 3 ч. Минск, 2013. Ч. 3. С. 119–121. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/96933/1/119-121.pdf>
25. Басовська К.О. Право людини на життя: юридична природа та зміст. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Випуск 60. С. 564–571. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_60_92
26. Басовська К.О. Щодо застосування статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на життя). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. №93. С. 83–87.
27. Белобрагина Н.А., Морозова А.Н. Международно-правовые стандарты обеспечения и защиты права на жизнь. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-standarty-obespecheniya-i-zaschity-prava-na-zhizn>
28. Білозьоров Є.В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні. *Адвокат*. 2009. № 8 (107). С. 26–30.
29. Борисевич Н.М. Проблема легалізації евтаназії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17–18.04.2008, м. Львів. С. 34–37.
30. Василяки А. Право на жизнь: понятие, содержание и правовое регулирование. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 48–51. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2012/9/12.pdf>

31. Вінгловська О. Право дитини на життя як одне з фундаментальних прав людини. *Медичне право*. 2009. Січень–лютий. № 1 (57). С. 46–48. URL: <http://www.health-medix.com/articles/misteztvo/2009-03-24/46-48.pdf>

32. Ворона В.А. Право на евтаназію як складова права людини на життя. *Право України*. 2010. № 5. С. 199–205.

33. Глушков В. О. Евтаназія. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С.Шемшученко [та ін.]. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Т ом 2: Д–Й. URL: <http://leksika.com.ua/13761025/legal/evtanaziya>

34. Голіченко В.А. Засади права людини на життя. *Право України*. 2009. 195с.

35. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Донна Гом'єн ; пер. з англ. Т. Іванченко, О. Павличенка. – Львів : Кальварія, 2000. – 182 с. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/ECHR.htm>

36. Гора М. А. Момент виникнення та зміст права на життя. *Вісник Одеського національного університету*. Правознавство. 2008. Том 13. Випуск 9. С. 46–54.

37. Григонис Э. П. Право на жизнь и право на достоинство в системе права человека. *Мир Юридической Науки*. 2011. № 9–10. сентябрь, ноябрь. URL: <https://ispecspb.ru/arxiv-zhurnala/mir-yuridicheskoy-nauki/mir-yuridicheskoy-nauki-2011/mir-yuridicheskoy-nauki-9-10-2011-god/pravo-na-zhizn-i-pravo-na-dostoinstvo-v-sisteme-prava-cheloveka.html>

38. Де Сальвиа М. Европейская конвенция по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб.: Юрид. Центр Пресс, 2004. 1072 с. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1363784018.pdf>

39. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 19 с.

40. Зайцева А. М. Жизнь человека как объект конституционно-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 2008. 28 с.

41. Захарчук Т. Право на життя : теоретико-правові аспекти. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/19260/1/50-53.pdf>
42. Історія вчень про державу і право : підручник. За ред. проф. Г.Г.Демиденка, проф. О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 256 с.
43. Кальченко Н.В. Право человека на жизнь и формы его правомерного ограничения. *Вестник прав человека*. URL: <http://www.ombudsman.gov.ru/public/herald.htm>
44. Капинус О.С. Эвтаназия как социально-правовое явление. Монография. – Издательский дом Буквоед, 2006 г. URL: <https://studfiles.net/preview/429161/>
45. Кириченко Ю. В. Класифікація прав і свобод людини і громадянина за Конституцією України: теоретичні та практичні аспекти. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Право. 2014. Випуск 21. С. 26–32.
46. Кожан В. Окремі аспекти реалізації права на життя. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/6/7.pdf>
47. Кожан В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 229 с.
48. Кузьменко Я.П. Загальна характеристика права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Випуск 28. Том 1. С.26–30.
49. Кузьменко Я.П. Право людини на життя: історико-правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С.23–25.
50. Кузьменко Я.П. Становлення та розвиток концептуальних засад права людини на життя в історії світової політико-правової думки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С.15–18.
51. Купрієнко С. В. Особливості визначення права особи на життя і здоров'я за цивільним законодавством України. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=58%3A2011-09-27-17-11-57&catid=15%3A-3&Itemid=11&lang=ru

52. Курило Л. В. Позитивні обов'язки держави в контексті права людини на життя (на основі практики ЄСПЛ щодо України). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. №2. С.308–316.

53. Курило Л. В. Правові позиції Європейського суду з прав людини у рішеннях проти України щодо права людини на життя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. №1. С.59–66.

54. Малиновский А. Имеет ли человек право на смерть. *Российская юстиция*. 2002. № 8. С. 54–55.

55. Матузов Н. И. Право на жизнь в свете российских и международных стандартов. *Правоведение*. 1998. №1. С. 198–212. URL: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=145332>

56. Международное право. Под ред. А. А. Ковалева, С.В.Черниченко. Москва : Омега-Л, 2006. С. 306.

57. Мирошниченко О.А. Международно-правовые и национально-правовые проблемы легализации права на искусственное прерывание беременности. *Проблеми законності: Рес. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2004. Випуск 69. С. 201–206.*

58. Мирошниченко О.А. Эвтаназия – проблема международно-правового и национально-правового регулирования. *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2004. Випуск 65. С. 194–201.*

59. Мікуліна М. М. Право на життя як складова приватності фізичної особи *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія : Право. 2013. № 1. С. 1–14.*

60. Мірошниченко О. А. Евтаназія та право людини на життя у міжнародному та національному праві. *Форум права*. 2012. № 3. С.459–464. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12moatnp.pdf>

61. Мірошниченко О. А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків: 2005. 18 с.

62. Мірошниченко О.А. Закріплення права людини на життя в міжнародних документах. *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій.* Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. Випуск 59. С. 200–204.

63. Моткова О. Право на життя у рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини. *Вісник Конституційного Суду України.* 2015. № 1. С. 49–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2015_1_12

64. Особливості застосування статті 2 «право на життя» ЄКПЛ. URL: http://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/sfsboyvsfk_hk-iafkhsftsvarrya-fkhakhkhk-2-tuavs-ra-zykhkhya-zhnto/

65. Павленко Т. А. Теоретичні аспекти визначення поняття права людини на життя URL: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3794/1/69-72.pdf>

66. Павленко Т.А. Щодо проблеми законодавчого закріплення евтаназії в Україні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО».* 2011. Випуск 16. С. 132–137.

67. Перевозчикова Е.В. Конституционное право на жизнь и репродуктивные права человека: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2006. 26 с.

68. Подковенко Т. О., Бобер С. Ю. Право на життя – як найвища цінність. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 3. С.34–39.

69. Подковенко Т. О., Созанська Т. І. Евтаназія в Україні: правові аспекти легалізації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 1. С. 41–45.

70. Порошук С.Д., Онуфрієнко О.В. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України.* 1998. № 2. С. 3–18.

71. Право на жизнь, запрет пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания: европейские стандарты, российское законодательство и правоприменительная практика / под общ. ред. С. И. Беляева. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2005. 244 с.

72. Право на життя та захист від катувань. URL: <https://helsinki.org.ua/pravo-na-zhyttya-ta-zahyst-vid-katuvan/>

73. Практика Європейського суду з прав людини щодо застосування статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на життя). URL: <http://a2k.ua/ua/praktika-evropejskogo-sudu-s-prav-ludyny/>

74. Пунда О. О. Право на життя. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2 (6). С. 58–64.

75. Рогова О. Г. Право на життя в системі прав людини : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с.

76. Рогова О. Г. Про час виникнення права людини на життя: загальнотеоретичний аналіз. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 4 (43). С. 198–206.

77. Романовский Г. Б. Право на жизнь: общетеоретический аспект *Правоведение*. 2003. № 4. С. 180–190.

78. Романовский Г.Б. Право на жизнь: юридическая норма и доктрина. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 75–79.

79. Романовський Г.Б. Гносеология права на жизнь. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 500 с.

80. Селихова О.Т. Конституционно-правовые проблемы, осуществления права индивидов на свободу и личную неприкосновенность: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2002. 23 с.

81. Семенов И.С. Право на жизнь: международно-правовой аспект: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук. Москва, 2009. 46 с.

82. Соловйов А. Деякі аспекти «права людини на смерть». *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 4. С. 71–74.

83. Соловйов А.В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Львів, 2004. 19с.

84. Старко О. Поняття та зміст права на життя. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 55–59.

85. Стефанчук Р. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи. *Право України*. 2003. № 11. С. 115–119.

86. Тривалість життя: українці і світ. URL: <http://life.img.pravda.com/images/doc/5/3/5360898-trivalist-zhyttya-ukrainci-ta-svit-original.jpg>

87. Фомиченко Т. М. Конституционно-правовые проблемы обеспечения в Российской Федерации права на жизнь в свете правовых стандартов Совета Европы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Моск. гос. соц. ун-т. Москва, 2004. 26 с.

88. Фулей Т.І. Застосування практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. URL: <https://textbook.com.ua/pravo/1474613155>

89. Хім'як Ю. Б. Захист права на життя у практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4 С. 336–344. URL: <http://vuzlib.com/content/view/2272/73/>

90. Хорев А.В. Международно-правовые стандарты защиты права на жизнь. *Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство»*. – 2015. – Т.3. – № 4 (12). – С. 1 – 11. URL: <http://esj.pnzgu.ru> ISSN 2307-9525

91. Цебенко С. Б. Право людини померти у природний спосіб як складова змісту права на життя (сучасні православні уявлення у світлі міжнародних стандартів). URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2494/vnulpurn201581326.pdf>

92. Цебенко С. Б. Сфера застосування права на життя за Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 р. *Збірник наукових праць Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола*. Сер. “Юрид. науки” / за заг. ред. О.І.Сушинського. – Львів : ЛДІНТУ ім. В. Чорновола, 2006. Випуск 1. С. 68–73.

93. Червяцова А. О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3

Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Навчальний посібник Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 308 с.

94. Что такое эвтаназия от древности до наших дней. *Тема дня*. URL: <http://www.temadnya.ru/spravka/30apr2002/1288.html>

95. Шевчук С. Європейська правова традиція в Україні і скасування смертної кари. *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі*. 2002. №1. С. 213–227.

96. Эвтаназия: за и против. *Здоровье Украины: Медицинская газета*. 2001. №1. С. 5.

III. Судова практика

97. «Арская проти України» (Заява № 45076/05) від 5 грудня 2013 року. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19613>

98. «Басюк проти України» (Заява № 51151/10) від 5 лютого 2016 року. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19613>

99. «Гонгадзе проти України» (Заява № 34056/02) від 8 листопада 2005 року. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19613>

100. «Горовенки та Бугара проти України» (Заяви №№ 36146/05 та 42418/05) від 12 січня 2012 року. URL: <http://www.minjust.gov.ua/file/27320> ISSN 2311-8040

101. «Кац та інші проти України» (Заява № 29971/04) від 18 грудня 2008 року. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19613>

102. «Матушевський і Матушевська проти України» (Заява № 59461/08) від 23 червня 2011 року. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19613>

103. «Мащенко проти України» (Заява № 42279/08) від 11 червня 2015 року. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19613>

104. «Михалкова та інші проти України» (Заява № 10919/05) від 13 січня 2011 року. URL: <http://www.minjust.gov.ua/file/986>

105. «Муравська проти України» (Заява № 249/03) від 13 листопада 2008 року. URL: <http://www.minjust.gov.ua/file/978>

106. «Падура проти України» (Заява № 48229/10) від 11 грудня 2014 року. URL: <http://www.minjust.gov.ua/19613>

107. «Гучін та Тучіна проти України» (Заява № 40458/08) від 26 травня 2016 року. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19613>

108. «Чумак проти України» (Заява № 60790/12) від 19 травня 2016 року. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19613>

109. «Юрій Ілларіонович Щокін проти України» (Заява № 4299/03) від 3 жовтня 2013 року. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19613>